

บทที่ 2

พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์มาตั้งแต่พุทธกาล พระสงฆ์ผู้เป็นศาสนทายาทของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นผู้ปฏิบัติตามและดำรงไว้ซึ่งหลักคำสอนตลอดถึงการเผยแผ่ให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุขครบวงจรทั้งตนเอง สังคม และประเทศชาตินั้นคือการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นๆอย่างเคร่งครัด

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นภาระสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ซึ่งปัจจุบันได้ขยายกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ

พระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ

เพราะพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่อย่างต่อเนื่องเต็มที่เต็มกำลังความสามารถ

ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

นอกจากเทคนิคและวิธีการเผยแผ่แล้วสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ลมฟ้าอากาศ

วิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อุตสาหกรรม การศึกษา ความเชื่อ ทักษะคน จารีต

วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่งานทางพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ผู้เผยแผ่นอกจากปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้ว

จำเป็นต้องมีความชำนาญและความสามารถในหลายๆ ด้านประกอบกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์หรือตัวผู้สื่อสารเอง

ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังที่ได้พบ และได้เห็น การศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการสื่อสารตามหลักพุทธวิธีเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ใน ส่วนที่เป็นหลักพุทธวิธี คุณสมบัติที่ดีของนักเผยแผ่

ตลอดถึงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับหลักนิเทศศาสตร์

พร้อมทั้งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการอ้างอิง ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับเทคนิคการเผยแผ่

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีการเผยแผ่

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้แสดงทัศนะไว้ ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า เผยแผ่ ไว้ว่าหมายถึง ค่อยๆ ขยายออก ค่อยๆ แยมออก ทำให้ขยายออกไป¹

¹ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๔๒ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖๔.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺญโณ) ได้กำหนดหน้าที่หรือบทบาทที่วัดต่างๆ เจ้าคณะตำบล คณะสงฆ์อำเภอ และคณะสงฆ์จังหวัด เกี่ยวกับการเผยแผ่ ไว้ดังนี้

๑. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์
๒. แนะนำ สั่งสอน อบรม ประชาชนให้เข้าใจในศาสนาพิธีและการปฏิบัติ
- ๓.

เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

พระมหาสมทรง สิรินธโร ได้กล่าวถึง

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ทั่วทั้งวัดและพระสงฆ์ได้ทำงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากมีหน่วยพระธรรมทูตธรรมจาริก

ธรรมพัฒนาและหน่วยพัฒนาทางจิตทั้งมีหน่วยอบรม อ.ป.ต.(หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล) ทั้งนี้ การเผยแผ่จะได้ผลก็ต่อเมื่อ

๑. พระสงฆ์จะต้องศึกษาให้มีความรู้ ความเข้าใจในพระธรรมวินัย

และปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สอนอย่างไร ปฏิบัติได้นั้น

๒. ไม่สอนให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เพื่อผลประโยชน์ของตนกิจ

๓. ไม่ติดยึดในแง่ใดแง่หนึ่งของหลักธรรม

๔. ไม่เห็นแก่ความง่าย ดีความธรรมวินัยตามชอบใจหรือตามความต้องการของประชาชน

๕. ไม่สนองความต้องการของผู้มีอำนาจ

๖. ประสานความเข้าใจ ความเชื่อหรือลัทธิศาสนาอื่นๆ พุทธศาสนิกชนทุกคนมีหน้าที่เผย

แผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ความวัฒนาสถาพรของพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติไทย ผู้ที่จะทำ หน้าที่

เผยแผ่ศาสนาได้ดีต้องเป็นผู้รู้ศาสนาและปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนาได้โดยสมบูรณ์เป็นนิจ

การเผยแผ่ศาสนามีคำ ที่ใช้อยู่ ๒ คำ คือ คำว่า “เผยแผ่” และ “เผยแผ่” คำว่า เผยแผ่

เป็นลักษณะของมิชชันนารี คือ มุ่งมั่นจะให้ผู้อื่นยอมรับในศาสนาของตน

ซึ่งเป็นลักษณะแห่งการจูงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้นๆ ส่วนคำว่า เผยแผ่ หมายถึง

การประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจจะเป็นพุทธศาสนิกชนก็ไม่ใช่ที่รังเกียจ

การเผยแผ่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ้มอล่วย และแสดงถึงการมีใจกว้าง

ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนเองหรือศาสนาของตน”²

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า การเผยแผ่ของพระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์ ในปัจจุบัน มีทั้งแบบประเพณี แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน

และแบบที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานขึ้นดำเนินการ คือ

๑. การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์ และประเพณีไทย ได้แก่

²สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺญโณ), **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่อง**

การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๘-๑๕๕.

³พระมหาสมทรง สิรินธโร, บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้าน ที่มีผู้อาราธนาและที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือ เทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปฐกาวีสังฆา ๒ รูปขึ้นไป

๒. การเผยแพร่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรมในที่ประชุมที่วัด หรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือโดยทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ บันทึกเสียง แผ่นเสียง หรือแถบบันทึกเสียง ไปเผยแพร่ที่อื่นในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการพิมพ์หนังสือเทศน์หนังสือธรรมะออกเผยแพร่หรือลงในหนังสือพิมพ์และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตออกเผยแพร่

๓.

การเผยแพร่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแพร่หรือสถานศึกษาเป็นประจำหรือครั้งคราว หรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษ ในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล

หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ปาณสุนทร) ให้ความหมายของการเผยแพร่ เป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใส ยำเกรง ในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ

เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแห่งการปฏิบัตินั้น

เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

เป็นศาสนาแห่งสันติภาพของโลกและสันติภาพแห่งโลกสากล สมดังพระดำริที่จะส่งพระอรหันต์สาวก

๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พุทธธรรมให้ชาวโลกได้รับรู้ จึงได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “จกร ภิกขเว จาริกัม

พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมปาย อุตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสานัม” แปลว่า

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์ และความสุข แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก

เพื่อประโยชน์แก่อีกุศล และความสุขแก่เหล่าทวยเทพและมนุษย์

และให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระองค์ทรงประสงค์ว่า ๓ ประการ คือ

๑) ทิฐฐธรรมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์โลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น

๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือในภพหน้า, ประโยชน์สูงขึ้นไป

๓) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^๔

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตปาโม) ได้กล่าวถึง การเผยแพร่ธรรมะนั้นท่านมองเป็น ๒

ประเด็นคือ ศาสตร์ที่ต้องศึกษาคือปริยัติ ศิลปคือ ปฏิบัติ เส้นทางจากปริยัติสู่ปฏิบัตินั้น

ทั้งสองฝ่ายจะต้องผ่านขั้นตอนที่เรียกว่าพหุสูตร คือ

๑. สุตตะ มีการศึกษาทางประสาทสัมผัสในรูปแบบต่างๆโดยเฉพาะทางพุทธศาสตร์

๒. ธตา สามารถทรงจำเรื่องที่คนได้ผ่านพบมาทางประสาทสัมผัส

๓. วจสา ปริจจिता สามารถท่องเรื่องบางเรื่องได้ โดยเฉพาะที่เป็นวิชาหลัก

๔. มนसानุเปกขิตา นำเรื่องมาคิด ให้เกิดความเข้าใจด้วยตนเองเสียก่อนและต้องอิงหลักวิชา ไม่ใช่เข้าใจเอาเอง โดยขาดหลักฐานสำหรับอ้างอิง

^๔พระพิพิธธรรมสุนทร(สุนทรปาณสุนทร), คม ชัด ลึก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร เลี้ยงเชียง๒๕๔๗), หน้า

๕. ทิฏฐิยาสุปปฏิวิทธา เข้าใจเรื่องเหล่านั้น คือสามารถขบเจาะเรื่องเหล่านั้นด้วยความคิดเห็นของตน สามารถที่จะหาอุปมา ซึ่งผู้ฟังอาจเข้าใจได้มาเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจดียิ่งขึ้น การพูดของคนเราเป็นศิลป์ขึ้นมาได้ต้องเข้าใจในเรื่องที่จะพูดโดยไม่มีความสงสัยในเรื่องเหล่านั้น^๕

บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ ได้จำแนกกลยุทธ์ในการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบันไว้ดังนี้^๖

๑) การเทศนาธรรม คือ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งวิธีนี้พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมเป็นประจำ

๒) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะขึ้นและผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูด เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการที่น่าสนใจ

๓) อภิปรายธรรม คือ การชี้แจง หรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ

๔) สันทนาธรรม คือ การพูดจาหรือในหลักธรรม เพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต โดยยึดหลักทางสายกลาง

๕) การสอนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ การสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์

๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะ การใช้วีดิทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยอาจจำแนกจ่ายแจกไปในกลุ่มที่ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาธรรมะด้วยตนเอง

สรุปได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และประทานแก่พระสาวก แผ่ขยายออกไป โดยวิธีการต่างๆ เช่น การอธิบาย การสั่งสอน การใช้อุปมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ ซึ่งอาจเป็นเรื่องหลักพิธีกรรมทางศาสนาพระธรรมคำสอน การปฏิบัติตน กล่าวโดยรวม คือ การสืบทอดพระพุทธศาสนาทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับเทคนิคการเผยแผ่

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและเทคนิคการเผยแผ่ธรรม ได้มีนักวิชาการในกล่าวถึงแนวคิดและเทคนิคการเผยแผ่ธรรม ซึ่งมีประโยชน์ในการศึกษา ดังนี้

^๕พระเทพดิลก (ระแบบ จิตปาโณ), ศาสนทายาทคุณภาพ, (กรุงเทพมหานคร : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒-๓๕.

^๖บุญศรีพานะจิตต์ และคณะ, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดกรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕, หน้า ๒๒-๒๓.

พระโสภณธรรมวาที (บุญมา อาคมปัญโญ) ได้กล่าวถึง รูปแบบวิธีการสื่อสารเคล็ดลับ หรือศิลปะการเทศน์ที่น่าสนใจ ไว้ดังนี้⁷

คำว่า“เคล็ดลับ”หมายถึง

กลเม็ดหรือวิธีที่ชาญฉลาดที่คนส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักหรือรู้จักแต่ยังไม่คุ้นเคยนัก

คำว่า“ศิลปะ”หมายถึง ความมีฝีมือหรือความชำนาญในการแสดงออก ในที่นี้หมายถึง ศิลปะในการเทศน์

ส่วนคำว่า“การเทศน์”หมายถึง การยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงเพื่อสั่งสอนประชาชนให้รู้ให้เข้าใจ จะได้ละชั่วทำดีมีสวรรค์และนิพพานเป็นจุดหมายของชีวิต

การเทศน์ในที่นี้ หมายถึงเอาการเทศน์ ๒ แบบ

๑. การเทศน์ปฐกถา ไม่อ่านคัมภีร์

๒. การเทศน์ปฐกถา-วิสันนา

ในการเทศน์นั้น มีเคล็ดลับและศิลปะสำคัญที่นักเทศน์ควรทำความเข้าใจอยู่ ๓ ประการ คือ ทวน ทาง ธรรม

๑. “ทวน” หมายถึง พื้นความรู้และความสามารถที่มีอยู่เดิม ถ้าจะเป็นนักเทศน์ต้องอย่างน้อย ๒ ประการ ดังนี้

๑) รู้หลักธรรม

๒) จำหลักสูตร

๓) พุทธะฉาน

๔) ปฏิภาณไว

๕) น้ำใจงาม ๖ มีความรอบรู้

๒. “ทาง” หมายถึง วิธีเข้าถึงความสำเร็จโดยสามารถ “เทศน์ได้” รวมไปถึง “เทศน์เป็น” การจะทำได้ดังนี้ ต้องมีวิธีการเหล่านี้เป็นแนวทาง คือ

๑) มีครูแนะนำ

๒) ทองจำเทศนา

๓) ฝึกวาปากเปล่า

๔) เข้าใจวางโครง

๕) ฟัง เขียน เพียร อ่าน

๖) ปฏิภาณว่องไว

๗) จิตใจสงบ

๘) ชอบคบบัณฑิต

๙) เกาะติดสถานการณ์

๓. “ธรรม” ในที่นี้ หมายถึง หลักการและอุดมคติของนักเทศก์ การเทศน์ควรปฏิบัติไปตามหลักการ ดังต่อไปนี้

๑) เทศนาตามขั้นตอน

⁷พระโสภณธรรมวาที (บุญมา อาคมปัญโญ), วิชาการเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑.

- ๒) สั่งสอนอย่างมีเหตุผล
- ๓) เมตตาต่อสาธุชน
- ๔) ไม่กั้ววลกับเครื่องกัณฑ์
- ๕) ไม่กระทบตนกระทบท่าน คือ หลักการเทศนา

ลักษณะของโครงเทศน์

๑. โครงเทศน์นั้นจะประกอบด้วย

- ๑.๑) อุเทศ คือ หัวข้อที่ยกขึ้นเป็นหลักในการแสดง
- ๑.๒) นิเทศ คือ การอธิบายขยายความอุเทศในเชิงปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ โดยใช้วิธีอธิบายแบบ ๔ ส. (สันตสนา เทศน์ได้ แจ่มแจ้ง สมารถปนา เกิดแรงจูงใจ สมุดเตชนา ชวนให้ทำตาม สัมปหังสนา เกิดความบันเทิง)
- ๑.๓) ปฏินิเทศ คือ การสรุปใจความวางเป็นประเด็น ทิ้งท้ายไว้ก่อนจบการเทศน์

๒. เตรียมการเทศน์

- ๒.๑) เตรียมตัวให้พร้อม
- ๒.๒) ซักซ้อมไว้ดี
- ๒.๓) ทาที่เตะตา
- ๒.๔) กล่าเตะหุ
- ๒.๕) ตาตุคนพึง
- ๒.๖) ทำนั้งผึ่งผาย
- ๒.๗) อธิบายแจ่มแจ้ง
- ๒.๘) แสดงหลักการ
- ๒.๙) ปฏิภาณว่องไว
- ๒.๑๐) จิตใจสะอาด
- ๒.๑๑) มารยาทยอดเยี่ยม

๓. ปฏิบัติการเทศน์

- ๓.๑) ไปก่อนเวลา
- ๓.๒) เข้าหาเจ้าหน้าที
- ๓.๓) คัมภีร์ไม่ขาด
- ๓.๔) ฉลาดเจรจา (เจ้าภาพ)
- ๓.๕) ถามหาขอมูล (งาน)
- ๓.๖) เพิ่มพูนศรัทธา
- ๓.๗) จรรยางดงาม
- ๓.๘) รูปความแจ่มชัด (ในใจ)

๔. จุดเด่นนักเทศน์

- ๔.๑) รูปสะอาดตา รูปโสภากิรียางดงาม มีความสะอาด มารยาทเรียบร้อย

๔.๒) เนื้อหาสะกดหู เนื้อหาสาระสละสลวย ที่ควรสั้นก็สั้น ที่ควรยาวก็ยาว สัมผัสคล้องจอง และเป็นไปตามลำดับไม่สับสน

๔.๓) ความรู้สะกดจิต รู้จริง รู้แจ้ง รู้กว้าง รู้ลึก และรู้รอบ

๔.๔) ข้อคิดสะกดใจ แสดงแทรกข้อคิด เช่น หลวงพ่อพุทธทาส “ทุกข์เกิดที่จิต ถ้าเห็นผิดเมื่อผัสสะ” พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า “คนเก่งทำเคราะห์ให้เป็นโอกาส คนประมาททำโอกาสให้เป็นเคราะห์” ดังนี้ เป็นต้น

๔.๕) อุปมาอุปไมยน่าฟัง ผลกรรมติดตามคนทำเหมือนล้อรถหมุนตามรอยเท้าโค เงามตามตัววิ่งจี้ตามกันไปไม่ลดละ

๕. อุดมคตินักเทศน์

๕.๑) สอนให้จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น

๕.๒) สอนตนก่อน แล้วจึงสอนคนอื่น

๕.๓) ความเป็นนักธรรม ต้องนำนักเทศน์

๕.๔) ถ้าสอนจากเรื่องที่ตนทำ ทุกถ้อยคำจะมีฤทธิ์

๕.๕) อย่าลืม “คนผอมขายยาพิ หึงผัวหนีขายยาเสน่ห์”

๕.๖) คิดว่า “จงทำตามที่ฉันสอน อย่าทำตามอย่างที่ฉันทำ” อย่านำมาใช้

๕.๗) สอนอย่างไร ทำได้อย่างนั้น^๖

พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน) ได้กล่าวถึง หลักนิทานกับการเทศน์ ไว้ว่า “นิทาน” ก็คือนิยายหรือเรื่องที่จะนำมาเล่าสู่กันฟังในโอกาสต่าง ๆ เป็นสื่อ นำไปสู่ความสนใจ เข้าใจ ช่วยให้เรื่องที่เล่านั้นเกิดมโนภาพเป็นรูปธรรมขึ้น และคงไม่มีใครปฏิเสธว่านิทานไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิต เพราะ

- นิทานเป็นคำใจระหว่งคุณตาคุณยายกับหลาน ๆ
- นิทานเป็นรางวัลความเชื่อฟังที่พ่อแม่จะให้กับลูก ๆ
- นิทานเป็นสื่อการสอนของครูอันแสนวิเศษ
- นิทานเป็นทุนของธรรมะที่จะช่วยขยายเรื่องนั้น ๆ ให้กระจ่าง
- นิทานเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำคัญของนักสอน นักพูด นักเผยแพร่
- นิทานเป็นแคปซูลที่เคลือบเรื่องขมให้เป็นขนมหวาน

การใช้นิทานประกอบการบรรยายเป็นเรื่องธรรมดาในวงการพุทธศาสนา แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงเล่านิทานประกอบการสอนธรรม ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแบ่งคำสอนออกเป็น ๙ หมวดเรียกว่า นวังกัสสปสูตร คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပทธรรม และเวทลลสะ

ในบรรดาคำสอนทั้ง ๙ หมวดนี้ นิทานธรรมะ จัดเข้าในหมวดที่ ๗ คือ ชาดก พระอรรถกถาจารย์ระบุว่า ในพระไตรปิฎกมีชาดกทั้งสิ้น ๕๕๐ เรื่อง เช่น ในมโนรถปฎิณี

^๖พระโสภณธรรมวาที (บุญมา อาคมบุญโญ), วิชาการเทศนา, หน้า ๓๑-๓๓.

^๗พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน), วิชาการเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : เอมี่เทรดดิ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔.

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาคที่ ๒ หน้า ๒๘๒ ท่านกล่าวไว้ว่า “ปัญญาสาธิกานิ ปัญจ
ชาติกสถานิ ชาตกนติ เวทิตพพานิ ควรทราบ ว่า ชาตก ๕๕๐ เรื่อง จัดเป็นชาตก”
แต่ในพระไตรปิฎกบาลีปัจจุบัน มีชาตกจริงเพียง ๕๔๗ เรื่อง เท่านั้น

การใช้นิทานประกอบการสอนธรรมช่วยให้ผู้ฟังเกิดสัมปหังสนา คือ
ได้ความบันเทิงในธรรม และในขณะเดียวกันก็ได้ สันทัสสนา คือ ความแจ่มแจ้งในธรรมไปด้วย
การเล่านิทานจะได้ผลดังกล่าวก็น่าเชื่อเมื่อผู้เล่าพยายามโยงเข้าหาหัวข้อธรรมในทำนองว่า
“นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า” ดังนั้น นิทานชาตกจึงประกอบด้วยภาค ๓ ส่วน
และสามารถย่อยกรองสรุปคติสอนใจได้เสมอ

อันนิทานนั้นมีหลายหลากมากชนิด นิทานไทย แหก ฝรั่งเศส อาหรับ พม่า มอญ เขมร
จีน ฯลฯ แต่เมื่อประมวลแล้วเห็นจะแบ่งเป็นประเภทได้ ๑๒ ประเภท ดังนี้

๑. นิทานตัวอย่าง มีบุคคล สถานที่ ประกอบ เช่น ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่
๒. นิทานเปรียบเทียบ เรื่องนำไปสู่คติธรรม หรือความสำนึกที่ดีงาม
ชี้ให้เห็นผลของการกระทำ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ขยัน-รวย เกียจคร้าน-จน
๓. นิทานกระทบกระเทียบ เรื่องที่เล่าเสียดสี เหน็บแนม
หรือล้อเลียนฝ่ายตรงข้ามให้เจ็บใจหรืออาย เช่น คนศิโรตถ์หรือคนที่มีปมด้อย
ใครจะพูดขี้แสบหรือแต่ต้องเรื่องอื่น ๆ เลียน ๆ เตียน ๆ โลง ๆ ไม่ได้ เพราะมักจะน้อยใจ
๔. นิทานชาตก เรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เช่น สุวรรณสาม มโหสถ
ปรากฏอยู่ในพระสูตรหรือชาตกต่าง ๆ
๕. นิทานตลก เรื่องที่เล่าเพื่อคลายเครียดหรือสร้างบรรยากาศให้เป็นกันเอง
ฟังแล้วสนุกสนานเกิดความเพลิดเพลิน แต่ไม่ถือเป็นจริงจัง
๖. นิทานพื้นบ้าน เรื่องที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือถิ่นฐานยานั้น ๆ เช่น
เรื่องกองข้าวน้อยฆ่าแม่ ที่จังหวัดยโสธร เป็นต้น
๗. นิทานปรัมปรา เรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาหลายยุคสมัย มักมีอภินิหาร
๘. นิทานประทีปปัญญา เรื่องที่สอนให้รู้จักคิดหรือแก้ปัญหา เช่น นิทานอีสป
หรือศรีธนญชัย เป็นต้น
๙. นิทานปริศนาปัญหาธรรม เรื่องที่นำปริศนามาตั้งแล้วมีตัวละคร
หรือธรรมะมาอธิบายให้เกิดความเข้าใจและซาบซึ้ง เช่น อะไรเอ๋ยยามเช้าเจ้าสีขา
คลานไปมาร้องไห้แง่ เทียงวันกลับผันแปร เป็นสองขาน่าแปลกใจ สายัณห์ตะวันเย็น
กลับกลายเป็นสามขาได้ สัตว์นี่คืออะไร ใครตอบได้ช่วยบอกที
๑๐. นิทานเทียบสุภาษิต เรื่องที่นำสุภาษิต คำโคลงมาตั้งแล้วมีนิทานเล่าเทียบเรื่อง
เรียกอีกอย่างว่า นิทานกระทู้
๑๑. นิทานวรรณคดี เช่น เรื่องขุนช้าง-ขุนแผน, พระอภัยมณี, ไกรทอง-ชาละวัน,
อิเหนา เป็นต้น
๑๒. นิทานโบราณคดี เรื่องจริงที่เกิดขึ้นแต่ไม่ได้มีการจดบันทึกไว้ เล่าสืบ ๆ กันมา
มีที่ไปที่มา บุคคล สถานที่ และเวลาจริง¹⁰

¹⁰ พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมมวฑฒโน), วิชาการเทศนา, หน้า ๓๔-๓๖.

สรุปได้ว่า นักเทศก์ นักเผยแผ่จำเป็นต้องมีนิทานไว้เป็นสื่อสอนธรรม โดยวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อเผยแผ่ข้อคิด คติธรรมทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในรูปของนิทาน ๒) เพื่อส่งเสริมศิลปะในการสื่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วยนิทาน และ ๓) เพื่ออนุรักษ์ธรรมนิทานทุกรูปแบบของนักเทศก์ นักปราชญ์ทางศาสนาทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ไว้มิให้สูญ

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นพระบรมครู ยอดครูของผู้สอนคน พระองค์ทรงมีหลักการในการสอนมากมายหลายหลักการ จะขอยกมาสัก ๑ หมวด ที่เรียกกันว่า “หลัก ๔ ส” เพราะแต่ละข้อขึ้นด้วยอักษร ส คือ¹¹

๑. สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดแจ้ง เหมือนจูงมือให้มาด้วยตา พูดอธิบายให้ผู้ฟังแจ่มจางป้าง ไม่มีข้อสงสัยว่าอย่างนั้นเถอะเรียกสั้นๆ ว่า “แจ่มแจ้ง”

๒. สมาทปนา ชักจูงให้เห็นจริงเห็นดังตาม ขาวนให้คล้อยตามจนยอมรับเอาไปปฏิบัติเรียกสั้นๆ ว่า “จูงใจ”

๓. สมุตตเตชนา เราใจเกิดความกล้าหาญ มีกำลังใจ มั่นใจว่าทำได้ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่พึงมีมา ไม่ว่าจะใหญ่และยากสักปานใดก็ตามเรียกสั้นๆ ว่า “หาญกล้า”

๔. สัมปหังสนา มีวิธีสอนที่ช่วยให้ผู้ฟังร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ เปี่ยมล้นไปด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนพึงได้รับจากการปฏิบัติ เรียกสั้นๆ ว่า “ร่าเริง”

สรุปได้ว่า หลักการทั่วไปของการสอน ด้วยคำพูดสั้นๆ ว่า แจ่มแจ้ง-จูงใจ-หาญกล้า-ร่าเริง ที่เรียกว่าหลักการทั่วไป ก็เพราะไม่ละเอียด เพียงบอกกว้างๆ ว่าการสอนที่ดีนั้นจะต้องสอนให้แจ่มแจ้ง โนมน้าวจิตใจให้ผู้ฟังเกิดความกล้าหาญ ร่าเริงแต่ไม่ได้บอกรายละเอียดว่าอย่างไร

เมื่อพระพุทธองค์ทรงสอนเวไนยสัตว์นั้น พระองค์ทรงใช้หลักการสอนทั้ง ๔ ข้อนี้ ครบถ้วน ดังเรื่องดังต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ต้อนรับพราหมณ์คนหนึ่ง พราหมณ์เฒ่าคนนั้นถือว่าตนเป็นผู้ทรงไตรเพท เจริญด้วยวิญญู พุฒญาฯ ว่าถือว่าตนแก่กว่าพระพุทธเจ้าจึงหวังว่าเมื่อพบกัน

พระพุทธเจ้าจะต้องลุกขึ้นต้อนรับแสดงความเคารพตนในฐานะที่ตนมีอาวุโสกว่า แต่เมื่อเห็นพระองค์ประทับเฉยอยู่พราหมณ์จึงขัดใจว่าพระพุทธองค์เป็นชุดๆ เลยว่า คนไม่มีสรสมิชาติ คนฉิบหาย คนล่างมลาญ

คนไม่พูดไม่เกิดพระพุทธองค์ทรงอธิบายให้พราหมณ์เฒ่าแจ่มจางป้างตามลำดับดังนี้

ที่ท่านว่าเรา “ไม่มีสรสมิชาติ” นั้นถูกต้องแล้ว เราตถาคตเป็นคนที่ไม่มีสรชาติจริงๆ เพราะสรชาติที่ชาวโลกเขายอมรับและยกย่องกัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นั้น เราตถาคต ละได้หมดสิ้นแล้ว เราไม่มีสิ่งเหล่านี้แล้วจึงเป็นคนไม่มีสรสมิชาติ

ที่ว่าเราตถาคต “ฉิบหาย” นั้นก็จริงอีก เพราะเราตถาคตสอนธรรม เพื่อทำลายกิเลสคือ

¹¹ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๙๘.

โลก โกรธ หลง ให้มันฉิบหายไป

คำสอนของเราทั้งหมดก็เพื่อจุดประสงค์จะทำลายกิเลสอาสวะไปจากจิตใจของเวไนยสัตว์ เพราะฉะนั้นเราจึงเป็นคนฉิบหายโดยแท้

ที่ว่าเราเป็น“คนล้างผลาญ”ก็จริงคือ เพราะเราสอนวิธีล้างผลาญ โลก โกรธ หลง จากใจของคนทั้งปวง เราวางหลักคำสอนเพื่อให้ประชาชนนำไปปฏิบัติ เพื่อล้างผลาญกิเลสทุกขั้นตอน ตั้งแต่ระดับต้นๆ จนถึงสูง เราจึงควรได้สมญานามว่าคนล้างผลาญแท้จริง

ที่ว่าเรา

“ไม่พูดไม่เกิด”ก็จริงอีกเพราะคนที่จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้นต้องมีกิเลสตัณหา อันเป็นเสมือนเชื้อที่ทำให้ไฟลุกไหม้ กิเลสตัณหาเหล่านั้น เราตาคดละได้หมดแล้วดับสนิทแล้วจุดไฟหมดเชื้อ ไม่มีเหตุจะต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป เราจึงควรได้นามว่าผู้ไม่พูดไม่เกิดอีกต่อไป

ความจริงพราหมณ์เฒ่าต้องการด่าว่า

พระพุทธองค์ไม่รู้จักรักรวะต่อผู้เฒ่าผู้แก่พระองค์เป็นคนไม่มีรสชาติคือ ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของคนที่นี่แล้ว พูดอีกนัยหนึ่งพราหมณ์ต้องการด่าให้แสบว่า“พ่อแม่ ตายตั้งแต่เล็กหรืออย่างไร” จึงไม่มีเวลาสั่งสอนว่าเวลาผู้น้อยพบผู้ใหญ่ควรทำตนอย่างไร ข้างไม่มีรสนิยมของอารยะชนเอาเสียเลย

พระองค์ก็ทราบว่ พราหมณ์หมายความว่าท่านอนั้น

แต่ทรงตีความไปอีกทางหนึ่งแล้วก็อธิบายให้เข้าใจแจ่มแจ้งแฉ่งแฉ้งไปเลย

พราหมณ์แถมต้องการด่าว่าคนที่ไม่รู้จักรักรวะเป็นคนล้างผลาญขนบธรรมเนียมอัน ดีเป็นคนทำให้ขนบธรรมเนียมอันดีงามที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษฉิบหาย คนอย่างนี้ไม่มีวัดผุดวันเกิดในชาติต่อไป เพราะมิได้ทำคุณงามความดีอะไรไว้ อะไรทำนองนั้น พระพุทธองค์ก็แปลความไปอีกนัยหนึ่งว่าพระองค์เป็นผู้สอนธรรมะเพื่อขจัดทำลายกิเลสตัณหา จึงนับว่าเป็นคนฉิบหายและพระองค์เองก็ละกิเลสตัณหาได้แล้ว จึงไม่พูดไม่เกิดอีกต่อไป จึงควรแท้ที่จะเรียกว่าคนไม่พูดไม่เกิด

นี่เป็นเพียงจับใจความคำโต้ตอบสนทนาระหว่างพระพุทธองค์และพราหมณ์เฒ่าให้ฟัง เท่านั้น ถ้าอ่านต้นฉบับจริงๆ จะเห็นว่า

พระพุทธองค์ทรงอธิบายตัวอย่างให้พราหมณ์เฒ่าเข้าใจชัดเจนอย่างไรบ้าง เช่น

ทรงเปรียบพระองค์เหมือนลูกไก่ตัวที่ทำลายกระเปาะไข่ออกมาเป็นตัวแรก

ก็ต้องนับว่าเป็นพี่ของลูกไก่ทั้งหมดฉันใดพระองค์ก็ทรงทำลายกระเปาะไข่ออก

อวิชชาเป็นคนแรกของโลกจึงสมควรเป็น “พี่ใหญ่” ของสัตว์โลกทั้งปวง

ฉันนั้นแล้วพี่ควรจะไหวน้องหรือ น้องต่างหากควรไหวพี่ใช่ไหมครับ

พราหมณ์เฒ่าแถมเกิดความสว่างกลางใจ หายข้อสงสัยใด ๆ

เพราะคำพูดของพระองค์ชัดเจนเหลือเกิน จึงเปล่งอุทานออกมาด้วย ความดีใจว่า “แจ่มแจ้งจริงๆ

แจ่มแจ้งจริงๆ พระดำรัสของพระองค์จุเปิดของที่ปิด หายภาษาขณะที่คว่ำ

และดูจุดประทีปส่องนำทางในที่มืดให้สว่าง ทำให้คนตาบอดมองเห็นทางฉะนั้น”

นี่เป็นตัวอย่างของหลักการสอนข้อที่ว่า สอนให้แจ่มแจ้ง อีกคราวหนึ่ง คราวนี้

ขอยกสาวกของพระพุทธองค์มาเป็นตัวอย่างบ้าง
 ขณะพระอัสสชิ้องสุดท้องแห่งปัญจวัคคีย์เดินบิณฑบาตอยู่ตามถนนในเมืองราชคฤห์
 มาณพน้อยคนหนึ่งนามว่าอุปติสสะเห็นว่าบุคลิกลักษณะอันสงบบำรุงของพระเถระก็ประทับใจ
 เดินตามห่างๆ ด้วยคิดว่ามีโอกาสเหมาะเมื่อใดจะขอสนทนาธรรมกับท่าน
 พอดีพระเถระได้อาหารพอนั้นแล้ว นั่งฉันข้าว ณ ที่เหมาะแห่งหนึ่ง (สมัยพุทธกาล
 พระท่านได้อาหารแล้วก็จะหาที่ที่เหมาะนั่งฉัน ฉันเสร็จก็จะกลับวัด)

อุปติสสะจึงเข้าไปนมัสการท่าน ขอให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง
 ท่านออกตัวว่าเพ่งบวชไม่นาน อาจแสดงให้เห็นพิสดารไม่ได้ อุปติสสะเรียน ท่านว่า แสดงสั้นๆ ก็ได้
 พระเถระจึงกล่าวคาถาอันว่าด้วย “แก่น” แห่งอริยสัจ ๔ ประการให้มาณพน้อยฟัง

มาณพน้อย ได้ฟังเกิดดวงตาเห็นธรรมทันที
 เรื่องนี้เป็นตัวอย่างของการสอนที่จูงใจจูงใจอย่างไร ลองพิจารณาดูก็ได้
 หนึ่ง บุคลิภาพของพระเถระ
 กิริยาอาการเคลื่อนไหวอริยาบถสงบบำรุงประทับใจมาณพน้อย นี่เป็นการจูงใจประการแรก
 สอง การที่ท่านกล่าวอย่างถ่อมตนว่า ท่านเพ่งเข้ามาสู่พระศาสนา
 ไม่สามารถแสดงธรรมโดยพิสดารได้ ขอแสดงโดยย่อ ประทับใจอุปติสสะ
 ซึ่งเป็นนักศึกษาปรัชญานักศึกษาปรัชญาส่วนมากมักคุ้นเคยอยู่กับนักปราชญ์ที่โอ้อวดว่าตนรู้มาก
 คนอื่นรู้น้อยแต่พอมาพบผู้ที่ถ่อมตน จึงรู้สึกประทับใจ

สาม เนื้อหาที่ท่านกล่าวสอนสั้นๆ
 ก็เป็นหลักวิชาที่สรุปความจริงทั้งหมดเป็นระบบคำสอนทั้งหมดของพระพุทธศาสนา คือมีทั้งปรมัตถธรรม
 (เป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิต) และแนวทางเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดนั้น
 เหมาะสมแก่นักศึกษาปรัชญาอย่างอุปติสสะจึงฟังสดับเป็นนอย่างยิ่งและก็จริงดังนั้นพอได้ยินเพียงสังเข
 ป อุปติสสะก็สามารถขยายความให้ละเอียดพิสดารเข้าใจทะลุปรุโปร่งที่เรียกว่า
 “เกิดความสว่างกลางใจ” ปราศจากความสงสัยทันที ทั้งหมดนี้เพราะพระอัสสชิ
 ท่านรู้จักใช้หลักการจูงใจผู้ฟังคือ อุปติสสะตั้งแต่วาระแรกที่เข้าได้พบท่าน¹²

สรุปได้ว่า เทคนิค การสอนธรรมะแก่ประชาชนในหน้าที่ของพระธรรมทูต เป็นสิ่งที่ลึก
 ซึ่งกว่าการสอนนักเรียน เพราะประชาชนเป็นผู้มีประสบการณ์มาก
 และความรู้ของประชาชนก็ไม่เสมอภาคกัน ฉะนั้น วิธีการที่เผยแพร่ให้ได้ผล ในเบื้องต้น
 ต้องศึกษาพื้นฐานแห่งจิตใจศึกษาอุปนิสัยใจคอของคนในถิ่นนั้น ๆ
 พร้อมทั้งต้องทำตัวให้เป็นที่ยอมรับนับถือของเขาด้วย วิธีการสอนศีลธรรมนั้น
 หลักใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้คือ โอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งได้แสดงแนวทางการเผยแพร่ไว้ ดังนี้

- ๑) เป็นหลักอุดมการณ์ ของพระพุทธศาสนา คือ ต้องอดทน อดกลั้น
 ไม่เบียดเบียนคนอื่น มีหลักสูงสุด คือ นิพพาน
- ๒) เป็นหลักการ คือ ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส
- ๓) เป็นวิธีการ คือ ไม่ว่าร้ายคนอื่น ไม่ทำร้ายคนอื่น สำรวมในพระปาฏิโมกข์
 รู้จักประมาณในการบริโภค มีที่นอนที่นั่งอันเรียบง่าย ประคบความเพียรทางจิต

¹² เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๙๙.

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการสอนศีลธรรมแก่ประชาชนตามหลัก ๗ ประการ¹³ เป็นวิธีการภาคปฏิบัติ ซึ่งศึกษาค้นคว้าโดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินทโร) วัดสามพระยามิดังนี้

1. อุปนิสินนกา คือ การสนทนาปราศรัยกับบุคคลผู้มาหาสูหรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน การพูดคุยกันโดยการสอดแทรกธรรมะเข้าไปในการสนทนากันนั้นตามสมควรแก่ เหตุการณ์ กาลเทศะ และบุคคลผู้ฟัง โดยไม่มีการเตรียมตัวมาก่อนนิยมพูดกันว่า “การเทศน์ธรรมาสันต์เสีย”

2. ธรรมิกกา คือ การสอนศีลธรรมแก่ประชาชนอย่างเป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะเป็นงานเป็นการ เป็นเรื่องเป็นราว มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า ได้แก่ การแสดงปาฐกถา การบรรยายธรรม เป็นต้น

3. โอวาทกกา คือ การสอนศีลธรรมแก่ประชาชน แบบคำแนะนำ คำตักเตือน คำสอน โดยเฉพาะเจาะจงลงไปเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสังวรระวัง ไม่ทำความชั่ว ให้ละความชั่ว ให้ทำความดี และรักษาความดีได้

๔. อนุสาสนิกกา คือ การสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแบบสอนบ่อย ๆ นิยมพูดกันว่า “พราสอน” เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหู จนเกิดความ “คล่องปากขึ้นใจ” เรื่องที่สอนนั้น ก็อยู่ในประเภทคำแนะนำ คำแนะแนว คำตักเตือน และคำกล่าวสอนนั่นเอง ถ้ากล่าวสอนเป็นครั้งคราว จัดเป็น “โอวาทกกา” ถ้ากล่าวสอนเป็นประจำ และทำบ่อย ๆ จัดเป็น “อนุสาสนิกกา”

๕. ธรรมสาธกกา คือ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน การสนทนากัน เพื่อแสวงหาความถูกต้อง หรือเพื่อปรับความเข้าใจกันและกัน นิยมเรียกว่า “การสนทนาธรรม” โดยผลัดกันพูด ผลัดกันฟัง

๖. ปุจฉาวิสัชนากา คือ การสอนศีลธรรมแก่ประชาชน แบบการถามและการตอบ ในเรื่องที่จะสอนนั้น เพื่อทดสอบถึงความรู้เดิมของผู้รับสอนว่า มีอยู่แค่ไหนเพียงไร เพื่อเป็นการกระตุ้นเร้าใจให้ผู้ฟังเกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ และเพื่อทดสอบความจำและความเข้าใจในเรื่องที่สอนนั้นว่า ผู้ ฟังมีแค่ไหนเพียงไร โดยมีวิธีการ ๓ วิธี คือ ๑) ถามเพื่อให้ตอบ ๒) ถามเองตอบเอง และ ๓) ให้ถามเพื่อตอบ

๗. ธรรมเทศนา คือ การแสดงธรรม ชี้แจงแสดงหลักธรรม หลักสัมมาปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น เป็นการชักนำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาปสาทะในธรรมปฏิบัติ ยอมรับเป็น “หลักจำ” และเป็น “หลักใจ” ยึดถือเป็นอุดมคติในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์

ความจริง “ธรรมเทศนา” กับ “ธรรมิกกา” มีส่วนคล้ายคลึงกัน บางแห่งท่านกล่าวว่าเป็นอย่างเดียวกัน แต่ธรรมเทศนาถ้านี้ นิยมทำเป็นกิจจะลักษณะและมีกระบวนการ มีระเบียบแบบแผนมากกว่าธรรมิกกา โดยเน้นถึงลีลาหรือท่วงทำนองวาจาที่เปล่งให้ถูกต้อง เหมาะสม เป็นวรรคเป็นตอน

¹³ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินทโร), วิธีการสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ภาคปฏิบัติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.ddhad.org/index.php?name=knowledge&file=readknowledge&id=17>, [๑๓ มกราคม ๒๕๕๖].

เน้นถึงอิริยาบถทางกาย เป็นระเบียบเรียบร้อย โดยมีหลักใหญ่ ๒ ประการ คือ

๑. หลักเทศน์ คือ สติภาวการขึ้นธรรมาสน์ เป็นต้น

๒. หลักธรรม คือ หัวข้อธรรมะ เหมาะแก่งาน แก่กาลละ เทศะ และบุคคลประกอบ ด้วย อุเทศ นิเทศ และปฏินิเทศ อย่างสมบูรณ์ทุกประการ โดยแบ่งวิธีเทศน์เป็น ๒ แบบ คือ

๑) อ่านคัมภีร์

๒) เทศน์ปฏิภาณ

วิธีการบรรยายธรรม อบรมแบบปลุกฝัง

๑) ควรใช้วิธีธรรมสากัจฉา คือ การพูดไป ถามไป

ในระหว่างการบรรยายธรรมนั้น

๒) จังหวะที่พูด พอเหมาะแก่วัยของผู้ฟัง ไม่เร็วเกินไป และไม่ช้าเกินไป

๓) เสียงที่พูด นุ่มนวลชวนฟัง ไม่ดังเกินไป และไม่ค่อยเกินไป

๔) ควรพูดแบบให้คิด ไม่ใช่พูดแบบให้ฟังอย่างเดียว

๕) ควรใช้คำพูดว่า “ควรค่า ควรพูด ควรคิด” เป็นต้น ไม่ใช่คำพูดว่า “จงทำ จงพูด จงคิด” เป็นต้น เพราะ ธรรมะทุกข้อ เป็นเรื่องของจิตใจ เป็นเรื่องของความสมัครใจประพฤติด้วยตนเอง เป็นเรื่องของผู้มีจิตศรัทธาปสาทะ ไม่ใช่เรื่องของระเบียบวินัย อันเป็นเรื่องข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม

หลักการอธิบายธรรมะ ๖ ประการ

๑. อรรถะ คือ อธิบายความของธรรมะข้อนั้นๆ

ว่ามีความหมายอย่างไรแยกอธิบายออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑) โดยอรรถ คือ ความหมายที่เป็นจุดประสงค์ หรือความหมายที่แท้จริง

๒) โดยพยัญชนะ คือ ความหมายตามพยัญชนะ ตามหลักบาลีไวยากรณ์

อีกนัยหนึ่ง อรรถะ คือ อธิบายความหมายของธรรมะข้อนั้น ๆ

ว่ามีความหมายอย่างไร แยกอธิบายออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๒.๑) ทางคติโลก คือ ความหมายทางคติโลก หรือความหมายของชาวโลก

๒.๒) ทางคติธรรม คือ ความหมายทางคติธรรม หรือความหมายทางศาสนา

๒. ประเภท คือ ธรรมะข้อนั้นๆ แยกประเภทออกไปได้อย่างไร

หรือไม่และแยกประเภทออกไปได้เท่าไร คืออะไรบ้าง

๓. เหตุ คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีอะไรเป็นมูลเหตุทำให้เกิดขึ้น หรือเป็นธรรมมีอะไรเป็น

“ปทัฏฐาน” คือ เป็นเหตุทำให้เกิดขึ้น

๔. ผล คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีผลเป็นอย่างไร แก่บุคคลผู้ปฏิบัติตาม

และแก่บุคคลผู้ปราศจากธรรมะข้อนั้น ๆ กล่าวคือ มีอานิสงส์หรือมีโทษแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างไร

๕. อุปมา คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีข้ออุปมา (เปรียบเทียบ) เหมือนอะไร เพื่อช่วยให้ผู้ ฟังเกิดความเข้าใจธรรมะข้อนั้น ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

๖. สาธก คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ ควรยกเรื่องอะไรนำมาเล่าประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อช่วยให้ผู้ฟังทรงจำธรรมะได้ดียิ่งขึ้น

ธรรมะ ๓ ประเภท

ธรรมะในทางพระพุทธศาสนารวมทั้งวินัยด้วยที่มี ๘๔,๐๐๐

พระธรรมชั้นธัมมายุคามีเพียง ๓ เรื่อง คือ

๑. กุสลา ธมมา คือ ธรรมที่เป็นกุศลหรือกุศลธรรม เป็นธรรมฝ่ายดีเป็นฝ่ายคุณธรรม เป็นธรรมประเภท “ภาเวตัพพธรรม” คือ ธรรมที่ควรบำเพ็ญให้มีขึ้นในตน เป็นธรรมะที่มีผลเป็นความสุข ความเจริญรุ่งเรือง เป็นบารมีธรรมอันเป็นพลังภายในอันเป็นเหตุทำให้เกิด “สมบัติ” ทั้งปวง

๒. อกุสลา ธมมา คือ ธรรมที่เป็นอกุศล หรืออกุศลธรรม เป็นธรรมฝ่ายชั่ว เป็นธรรมประเภท “ปหาตัพพธรรม” คือ ธรรมที่ควรละเว้นเสีย เป็นธรรมะที่มีผลเป็นความทุกข์ เป็นความเสื่อมเสีย เป็นอาสวะอันเป็นพลังความชั่วภายในทำให้เกิด “วิบัติ” ทั้งปวง

๓. อพยากตา ธมมา คือ ธรรมที่เป็นอภัยกถา หรืออภัยกถาธรรม เป็นธรรมฝ่ายกลาง ๆ ไม่ได้มีชั่ว เป็นธรรมประเภท “ปริญญูธรรม” คือ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ควรยอมรับความจริงว่า โลกนี้มีปกติเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่น โลกธรรม ๘ สามัญญลักษณะ ๓ เป็นต้น การสอนนั้นต้องพิจารณาว่า ธรรมะที่จะใช้สอนเป็นธรรมประเภทไหน ถ้าเป็นกุศล ก็เน้นให้เขาปฏิบัติจริง ๆ บอกอ่าน สงสยหรือผลก่อนแล้ว แสดงเหตุ เวลาพูดก็ได้เน้นภาคปฏิบัติ ถ้าเป็นอกุศลธรรม ก็บอกโทษแห่งความชั่วเสียก่อน แล้วบอกให้ละ ส่วนอภัยกถาธรรม ก็บอกหรือสอน เพื่อให้โยมละความยึดมั่นถือมั่น ให้ยอมรับความจริง

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีการเผยแผ่

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย ไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้ข้อบทยในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอภาส เป็นต้น ก็มักจะประสบผลสำเร็จเสมอ นั่นเพราะความสำเร็จเช่นนั้น ไม่ใช่เป็นเหตุผลเฉพาะยุคสมัยเท่านั้น แต่ยังมีอาศัยบารมีธรรมที่ทรงสร้างมาเพื่อทำหน้าที่ของพระศาสดา

โดยเฉพาะตามที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในที่ต่างๆ ความว่า “พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ทรงบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เอกบุคคฺล เมื่อบังเกิดขึ้นในโลก ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ต่อชาวโลก เอกบุคคฺลนั้นคือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”¹⁴

พระสงฆ์นักเผยแผ่ในปัจจุบันต้องมีคุณสมบัติที่ดีตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ ดังนี้ คือ

๒.๓.๑ คุณสมบัติของผู้สอน

คุณสมบัติภายใน คุณธรรมที่ผู้เผยแผ่พึงปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม เพื่อจะได้สอนให้ถูกประเด็นทั้งภาคทฤษฎี (พระปริยัติสัทธรรม)

¹⁴ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตปาโณ), พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

และภาคปฏิบัติ (ปฏิบัติสัทธรรม) โดยมีจุดมุ่งหมาย คือ ปฏิเวธสัทธรรม ได้แก่ ความสุข ความเจริญต่อผู้ฟังเป็นที่ตั้ง และมีจิตประกอบด้วยเมตตาเป็นหลัก ด้วยคุณธรรมบุคคลผู้จะเผยแผ่หรือประกาศหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาได้นั้น พึงตั้งอยู่ในคุณสมบัติที่เกื้อกูลต่อชาวโลกหลายประการ

ตัวอย่างเช่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงเป็น “พระบรมครู” คือ ครูที่สอนให้คนอื่นเข้าใจและรับทราบข้อมูลได้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นยอดของครู จนได้ขนานพระนามอย่างนั้น และทรงคุณลักษณะ ๙ อย่าง หรือที่เราเรียกกันว่า “พระนพคุณ ๙ หรือ นพคุณ ” คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมด้วยพระองค์เอง เป็นผู้มีความรู้ดีและความประพฤติดี เป็นผู้เสด็จไปแล้วด้วยดีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อปวงประชา มีความรู้แจ้งโลกมนุษย์และเทวโลก เป็นครูฝึกฝนพัฒนาคนอย่างยอดเยี่ยมไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นครูสอนของเทวดาและมวลมนุษย์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม¹⁵ นอกจากนั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ยังทรงแตกฉานในทศพลญาณ ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. ฐานาฐานญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ฐานะ อฐานะ รักภรรยามิเกลียดกับชอบเขต และวิสัยทัศน์ของบุคคลที่แตกต่างกัน

๒. กัมมวิปากญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ผลของกรรมดี ผลกรรมชั่ว

๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุดดี

๔. นานาธาตุญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ภาวะของโลกตามธรรมดาที่ ประกอบด้วยธาตุ เช่น ธาตุ ๕ อายุตนะ ๑๒ เป็นต้น

๕. นานาฉิมุตติกญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ หรือ ความสนใจของสัตว์นั้น

๖. อินทริยโปรปริยัตติญาณ คือ

ญาณที่หยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลายในกาย

๗. ฌานที่สังกเลสาทิญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ญาณวิโมกข์ สมาบัติเสื่อม หรือเจริญคล่องแล้วชัดเจนหรือก้าวหน้าขึ้น

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ชาติ ภาพแต่หนหลังได้

๙. จุตูปปาตญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้จุดและอุบัติของสรรพสัตว์อันเป็นไปตามกรรม

๑๐. อาสวักขยญาณ คือ ญาณที่หยั่งรู้ความสิ้นไปแห่ง อาสวะทั้งหลายตรัสรู้ธรรม¹⁶

ผู้จะเผยแผ่พุทธธรรม พึงดำรงตนอยู่ในองค์คุณของนักเผยแผ่ที่ดีด้วยเช่นกัน เพื่อยังศรัทธาความเลื่อมใสและให้การเผยแผ่มีประสิทธิภาพสูงสุด ดังต่อไปนี้

๑. ปณิธาน ในการแสดงธรรมต่อผู้ฟัง

นักเผยแผ่พึงตั้งใจไว้ในใจของตนก่อนแสดงว่า จักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับเหตุการณ์ พร้อมยกเหตุผลให้สมจริงมาประกอบ แสดงด้วยเมตตาจิตหวังอนุเคราะห์มิใช่เพื่อหวังลาภสักการะ และไม่แสดงธรรมไปกระทบต่อใครให้เสียหายหรือตำหนิตรงๆ ทำให้ผู้ฟังคนนั้นเกิดความไม่พอใจ¹⁷

๒. ปฏิสัมภิยา ความเข้าใจ ปัญญาที่แตกฉานในอรรถ (เนื้อหาสาระ) เข้าใจในธรรม

¹⁵ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕/๖๗.

¹⁶ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๖/๑๔๐.

¹⁷อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

(อธิบายย่อหรือพิสดารได้) เข้าใจในหลักนิรุกติ (การซ้ำของในภาษา) และเข้าใจในหลักปฏิภาณ คือ ไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า¹⁸

๓. พหุสูตร การคงแก่เรียน การได้ฟังมาก จำได้ คล่องปาก
เพ่งพินิจให้ขึ้นในใจของตน และสามารถขบคิดได้ด้วยทฤษฎี คือ เห็นตามได้ด้วยเหตุผลที่เป็นจริง¹⁹

๔. การรู้จักแสดงธรรมไปตามขั้นตอน

การแสดงธรรมไปโดยคำนึงถึงภาวะของผู้ฟังเป็นหลัก
โดยเริ่มจากสิ่งที่มองเห็นด้วยตาไปจนถึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญาภายในของตน ได้แก่
เล่าเรื่องทานกถาให้ฟังก่อน (การให้ทาน)

ชี้แจงผลดีของการเป็นคนมีศีลมีความประพฤติที่เรียบร้อยดีงาม จากนั้นก็เล่าเรื่องสวรรค์ คือ
ความสุขใจให้ฟังถัดมา และโยงไปเรื่องโทษของกามที่ทำให้มนุษย์ต้องทุกข์กายทุกข์ใจอยู่
ข้อสุดท้ายก็ชี้แจงทางออกจากกามหรือทางออกจากทุกข์นั้น โดยวิธีการสลัดทิ้งกาม²⁰

ในเรื่องหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่าสำหรับนักเผยแผ่กับผู้ฟังนั้นมีความ
สัมพันธ์กันในฐานะเป็นกัลยาณมิตร
ผู้มีความเมตตากรุณาเอื้ออาทรกันในด้านของการอบรมสั่งสอนและให้คำแนะนำต่างๆ
และผู้สอนนั้นได้มีท่านผู้รู้ให้ความหมายไว้ในที่หลายแห่งดังมีปรากฏ ดังนี้
ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร หรือองค์คุณของความเป็นกัลยาณมิตร ๗
ประการ ไว้ว่า

๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ
๒. เป็นที่เคารพ
๓. เป็นที่ยกย่อง
๔. เป็นนักพูด
๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ
๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้
๗. ไม่ชักนำในอุทธานะ²¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ได้อธิบายความเป็นกัลยาณมิตรไว้ในหนังสือพุทธวิธีในการสอน มีเนื้อความว่า

๑. บีโย นารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง
ชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจ อยากซักถาม
๒. ครุ นาคเรพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจ
เป็นที่ฟังได้อย่างปลอดภัย

๓. ภาวนีโย นาคเรญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝน
ปรับปรุงตนเองอยู่เสมอๆ เป็นที่ยกย่อง นำเอาเยี่ยงอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

¹⁸ อิง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖.

¹⁹ อิง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๗/๑๒๙.

²⁰ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๓๗/๑๘๙.

²¹ อิง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๔. วัตตา รู้จักว่ากล่าว คือ รู้จักพูดชี้แจงเผยแผ่ให้ได้ผล โดยอาจเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจได้

๕. วจนักขโม อุดหนุนถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำไต่ถาม คำซักถาม คำล่วงเกิน คำตักเตือน คำวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อุดหนุนได้ไม่เบื่อง่าย ไม่เสียอารมณ์ แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องทนเผยแผ่ธรรม

๖. คัมภีรญฺจ กลัง กัตตา สามารถอธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งให้ผู้ฟังเข้าใจได้ นักเผยแผ่ที่ดีต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่าง และต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟังเพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามได้

๗. โน จัญฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปจากพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูง แนะนำในทางที่ถูกที่ควร²²

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายความหมายของคุณสมบัติของกัลยาณมิตรไว้ว่า

“...ครูที่มีความกรุณาต่อศิษย์จะเป็นครูที่มีองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ตามที่พระบรมศาสดาตรัสไว้ คือ

๑. นารัก นาวางใจได้อย่างสนิทสนม
อยากเข้าไปหาเพื่อปรึกษาหารือสอบถามเรื่องวิชาการและอื่น ๆ
๒. นาคารพ เกิดความรู้สึกรอบอุ้มใจที่ได้เข้าไปหาเป็นที่พึ่งพาได้อย่างปลอดภัย
๓. นายกยอญ เป็นผู้ทรงภูมิปัญญา มีความสามารถในวิชาการนั้นๆ และในเรื่องอื่น ๆ
อย่างน่าทึ่ง เป็นความภาคภูมิใจของศิษย์ที่มีความรู้สึกรู้ว่ามีอาจารย์เก่ง
๔. รู้จักพูด คอยให้คำแนะนำ วากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
รู้ว่ขณะใดควรพูดอย่างไร ให้คำแนะนำประเภทไหน
อันนี้รวมถึงความสามารถที่จะสอนที่จะถ่ายทอดอย่างมีประสิทธิภาพด้วย
๕. อุดหนุนถ้อยคำ พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่าง ๆ ของศิษย์เสมอ ไม่เบื่อง่าย
มีวิญญานของความเป็นครู รักการสอนถ่ายทอดวิชาความรู้อย่างแท้จริง
๖. แกล้งเรื่องลึกซึ้งได้ มีความสามารถในการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้ง
เรื่องยาก ๆ อธิบายให้เป็นที่ยอมรับเข้าใจได้ และเรื่องง่าย ๆ
บางครั้งก็สามารถอธิบายได้อย่างลึกซึ้งละเอียดพิสดาร
๗. ไม่ชักนำในทางเสียหาย เป็นครูที่ดีจะต้องไม่ชักจูงให้ศิษย์ไปในทางเสียหาย
อันนี้รวมถึงตัวครูเองต้องมีความประพฤติดีเป็นแบบอย่างที่ดีงามของศิษย์ด้วย...”²³

แสง จันทรงาม ได้ศึกษาถึงคุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่เรียกว่า
คุณสมบัติของผู้สอนสรุปได้ว่า “...ผู้สอนที่ดีควรมีลักษณะพึงประสงค์ ดังนี้คือ

๑. มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิตใจ
๒. ไม่ถือตัว หยิ่งยโส

²²พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : โอเอ็นจีการพิมพ์, ๒๕๔๒),
หน้า ๒๖.

²³เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๐),
หน้า ๒๔-๒๕.

๓. มีความอดทน ใจเย็น
๔. มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า
๕. มีความรอบคอบ
๖. มีความประพุดินาเคารพบูชา
๗. รู้จักภูมิสติปัญญาของผู้ฟัง...”²⁴

๒.๓.๒ หลักการสอนทั่วไป

เมื่อพูดถึงหลักการสอน มักจะหมายถึงหลักการใหญ่ๆ ไม่ว่าจะสอนเรื่องอะไรก็มีหลักในการสอนอยู่ ๓ หลัก คือ

1. หลักเกี่ยวกับเนื้อหาที่สอน

เนื้อหาที่จะสอนนั้นมีหลักสำคัญอยู่ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ดังตัวอย่างคือ อริยสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. สอนเนื้อเรื่องที่อยลุมลึกยากลงไปตามลำดับชั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุப்புพิกถา ตัวอย่างก็คือ อนุப்புพิกถา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา เป็นต้น²⁵

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหาเลย

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ลายใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับใบป่า ไหนจะมากกว่ากันภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอนเหมือนใบประดู่ลายในป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องนำไปสู่จุดหมายคือพระนิพพานได้

²⁴แสง จันทรงาม, *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔-๓๐.

²⁵พระปลัดสมชาย กนตสีโล, *คู่มือนักเผยแผ่*, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๕.

๗. สอนในสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเอง²⁶

ข. เกี่ยวกับตัวผู้ฟังเทศนา (หรือผู้เรียน)

เมื่อจะแสดงธรรมแก่บุคคลนั้น นักเผยแผ่พึงคำนึงถึงตัวผู้ฟังเป็นหลัก โดยพิจารณาจากเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1. ความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยจิตนิสัย บุคคลย่อมมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เนื่องจากสาเหตุภายใน คือ จิตนิสัย มี ๖ ได้แก่ บางคนชอบสวยงาม (ราคจริต) บางคนก็ชอบใช้อารมณ์รุนแรงหุนหันพลันแล่น มักโกรธ (โทสจริต) บางคนก็มีปกติลุ่มหลงเร็ว (โมหจริต) บางคนก็มีความเชื่อศรัทธาโดยขาดปัญญา (ศรัทธาจริต) บางคนก็มีปกติใช้วิจารณ์ญาณก่อนรับฟัง (พุทธิจริต) บางคนก็จัดอยู่พวกคิดมาก กังวลมากหาข้อยุติในจิตใจได้ยาก²⁷

อย่างไรก็ตาม เหตุผลที่ผู้แสดงธรรมจะต้องพิจารณาจิตนิสัยประกอบการสอนนั้น เนื่องจากว่า เวไนยสัตว์บางคนก็พอมีอุปนิสัยอยู่บ้าง เมื่อได้เหตุปัจจัยแรงกระตุ้นที่ดี ย่อมสามารถจะบรรลุธรรมได้เลย ส่วนพวกที่สอนยากก็ต้องปล่อยไปตามกรรม เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำรอคอยแสงอาทิตย์ส่องไปถึงก็พร้อมจะบานในวันถัดไปได้เลยเช่นกัน²⁸

๒. ความแตกต่างของบุคคล ๔ ประเภท หมายถึง

บุคคลที่จะฟังธรรมและได้รับผลดีจากการฟังนั้น พระองค์ทรงยกเอาบัว ๓ ระดับขึ้นแสดง และนำมาเปรียบกับบุคคล ๔ กลุ่ม ได้แก่

๑) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้รวดเร็วฉับพลัน เมื่อยกหัวขึ้นแสดง เหมือนบัวพ้นน้ำ แต่พอรับสัมผัสรัศมีตะวันในวันพรุ่งนี้ (อุฆคตัตถุญญ)

๒) บุคคลผู้สามารถเข้าใจเมื่อได้ฟังเหตุผลประกอบหัวข้อนั้นแล้ว (วิปจิตถุญญ) เป็นบัวปริมน้ำซึ่งจักบานในวันรุ่ง

๓) บุคคลที่ต้องคอยให้ความช่วยเหลือทั้งการสอน และสาธิตให้ดู นำปฏิบัติด้วย (เนยยะ) เหมือนบัวใต้น้ำที่รอแสงตะวันและจะบานในวันต่อไป

๔) บุคคลผู้แก้ปัญหาหรือมีปัญญาแต่ไม่ศรัทธาหลักพุทธธรรม (ปทปรมะ) เช่น พวกสัทธชัยเสฏฐบุตร เจ้าลัทธิสมัยพุทธกาล ก็ถือว่าเป็นบุคคลประเภทนี้ด้วย หรือแม้กระทั่งพระเทวทัตต์ ก็สอนไม่ได้ก็อยู่ในกลุ่มนี้เช่นกัน ท่านเปรียบเหมือนบัวใต้น้ำ คอยเป็นภักขาเต่า ปลา เป็นต้น²⁹

3. คุณสมบัติภายนอก (ทางกายภาพ) ตัวผู้เผยแผ่

คุณสมบัติของผู้สอน

เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตามในคำสอนอย่างน่าอัศจรรย์ โดยผู้สอนพึงมีคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพ หมายถึง รูปร่างหน้าตา เช่น มหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธรองค์ เช่น ในจังกีสสูตร

²⁶อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

²⁷ข.ม. (บาลี) ๒๙/๑๒๗/๔๓๕.

²⁸วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔- ๑๕.

²⁹อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๘๓.

ได้แสดงไว้ถึงพระสรีระแห่งพระพุทธรองค์ว่า “พระสมณโคตม มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก วรรณะและพระสรีระดุษพรหม น่าดูน่าชมนักหนา”³⁰

ส่วนในด้านเสียงที่ทรงเปล่งออกมาด้วย ก็มีความสำคัญยิ่งต่อการแสดงธรรม ดังคำที่พราหมณ์กล่าวสรรเสริญพระพุทธรองค์ต่อไปอีกว่าเป็นผู้มีพระวาจาไพเราะ ตรัสถ้อยคำไฉนดงาม โดยพระสุระเสียงที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์นั้น มีลักษณะพิเศษถึง ๘ อย่าง คือ แจ่มใจ ชัดเจน นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่พรวด ซึ่ง กังวาน³¹

แม้ในด้านอากัปกิริยา คือ การแสดงออกทางการเคลื่อนไหว เป็นมารยาทที่งดงาม สังคมยอมรับ มีความเป็นเสน่ห์ ผูกมัดใจคนผู้ได้ดูด้วยตา มีท่าทีสง่างามเยือกเย็น จึงเป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดศรัทธายิ่งขึ้น (พวกที่ถือรูปเป็นประมาณ) ดังคำสรรเสริญของพราหมณ์ในพรหมายสุตตราว่า “ชนทั้งหลายที่ท่านพระสมณโคตม ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว เมื่อลุกไปจากที่นั่งแล้วก็ยังเหลียวหลังกลับมามอง ด้วยไม่อยากจะละจากไป”³²

๒.๓.๓ ลีลาการเผยแผ่

ลีลาการเผยแผ่หรือพุทธลีลานั้น เพื่อช่วยให้ผู้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธรองค์เกิดความเลื่อมใสและเข้าใจต่ออรรถและธรรมที่ประกาศไปแล้วนั้น โดยมีหลัก ๔ อย่าง ดังนี้

๑. การชี้แจงให้เห็นชัด (สันทัสสนา) คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจและแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง เหมือนกับว่า จูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. พุดชักชวนให้อยากจะนำไปปฏิบัติตาม (สมาทปนา) คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือ หัดทำก็แนะนำหรือบรรยายให้ชัดซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ นับถือ อยากลงมือทำ หรืออยากนำไปปฏิบัติ

๓. พุดให้เกิดความเข้าใจอาจหาญแลกล้า (สมตเตชนา) คือ ปลุกเร้าให้เกิดขวัญ และกำลังใจเพื่อต่อสู้กับความท้อแท้ใจ ไม่ย่อถอย หรือ อ่อนแอ เพราะสาเหตุใดก็ตาม จิตใจ เข้มแข็ง ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวความทุกข์ ความลำบาก

๔. พุดปลอบขวัญใจให้สดชื่นร่าเริง (สัมปหังสนา) คือ บำรุงจิตใจให้เข้มแข็ง เบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดี หรือคุณประโยชน์ที่เขาจะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผล สำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวัง และร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอ³³

๒.๓.๔ พุทธวิธีของพระพุทธรองค์

พุทธวิธีในการสอน ซึ่งใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความสะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระพุทธรองค์

³⁰ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๓.

³¹เรื่องเดียวกัน, ข้อที่ ๔๒๕ หน้า ๕๓๔.

³²ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๗๘-๔๗๙.

³³ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้จากตัวของบุคคลที่กำลังรับฟังการสอน
 ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง
 ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธี และสรุปวิธีการสอนของพระพุทธองค์ โดยแบ่งออกเป็น
 ๔ วิธี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. แบบสากัจฉา

การสอนโดยใช้วิธีการ ถามคู่สนทนา

เพื่อนำให้เกิดความเข้าใจหลักธรรมอันจะนำไปให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการสอนแบบนี้
 จะเห็นได้จากที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัด ที่สามารถพูดตอบโต้กันได้
 การสอนแบบนี้ มีปรากฏในหนังสือพระไตรปิฎกหลายแห่งด้วยกัน ตัวอย่างเช่น
 กรณีของปริพาชกชื่อว่า วัจฉโคตรที่เข้าไปทูลถาม เรื่องความเห็นสุดโต่ง ๑๐ อย่างต่อพระองค์
 และได้มีการสนทนาแบบถาม-ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพาชกกับพระพุทธองค์ เป็นต้น³⁴
 ในการสอนแบบสากัจฉา มีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป
 และเป็นการให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัด โดยพระพุทธองค์แสดงธรรมจบ
 ผู้ฟังจะได้รับคุณพิเศษจากการฟังด้วยวิธีนี้อยู่เสมอ³⁵

2. แบบบรรยาย

วิธีสอนแบบนี้ทรงใช้ในการแสดงธรรมหรือที่ประชุมใหญ่ ซึ่งมีประชาชนหรือพระ
 สงฆ์เป็นจำนวนมาก

และส่วนมากมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้วมาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ
 นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้
 ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า
 ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น
 แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ
 ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอันยิ่งยวดอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าจัดเป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้าใช้มากที่สุด
 ในการแสดงธรรม เพราะมีทั้งการแสดงธรรม ซึ่งมีใจความยาว และมีใจ ความแบบสั้น ๆ ทั้งนี้
 แล้วแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม เช่น ในพรหมชาลสูตร
 พระองค์ก็ทรงได้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาของศีล ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ
 ศีลระดับต้นที่เรียกว่า จุลศีล ศีลระดับกลางที่เรียกว่า มัชฌิมศีล ศีลระดับสูงที่เรียกว่า มหาศีล
 และในตอนท้ายก็ทรงแสดงเรื่องทวิภูติ ทฤษฎีหรือปรัชญาของลัทธิต่าง ๆ ที่ร่วมสมัยพุทธกาลมีทั้งหมด
 ๖๒ ทฤษฎี โดยพระพุทธเจ้าทรงนำ มาแสดงด้วยวิธีการบรรยาย และชี้ให้เห็นว่า
 พระพุทธศาสนามีความเห็น หรือมีหลักคำสอนที่ต่างจากทฤษฎีทั้ง ๖๒ นี้ อย่างไร เป็นต้น³⁶

3. แบบตอบปัญหา

³⁴ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๗-๑๘๘/๒๑๙-๒๒๓.

³⁵พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๑-๑๐.

³⁶ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘/๑๑.

ผู้ที่มาถามปัญหานั้นนอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ในหลักการถามและตอบปัญหานั้น พระพุทธเจ้าจะทรงให้หลักในการพิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและวิธีการที่จะตอบปัญหาไว้ ๔ ประการ คือ

- ๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว)
- ๒) วิภังชพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ)
- ๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม)
- ๔) รูปนัยปัญหา (ปัญหาที่ควรระงับตอบ)³⁷

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ

เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์ ข้อบังคับให้พระสาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน วิธีการนี้เป็นลักษณะของการออกคำสั่ง ให้ผู้ศึกษาปฏิบัติตาม เป็นการสอนโดยการวางกฎระเบียบข้อบังคับให้ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อนำมาซึ่งความสงบสุขแก่หมู่คณะ ดังจะเห็นได้จากพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัย โดยเป็นข้อบังคับให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตาม และที่สำคัญ กฎข้อบังคับที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น เป็นตัวแทนของพระองค์ได้ด้วย และมีความเสมอภาคกันทั้งหมด ไม่มีข้อยกเว้นให้แก่บุคคลใดเป็นกรณีพิเศษ พระองค์ทรงตรัสก่อนที่จะปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราปรินิพพานไปแล้วก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”³⁸

๒.๓.๕ กลวิธีและอุปายประกอบการสอน

ในกลวิธีและอุปายประกอบการสอนนั้น ในหลักพุทธวิธีการสอน พระพุทธเจ้าจะทรงใช้กลวิธีและอุปายในการสอน ดังต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำได้แม่นยำเห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่นเมื่อจะอธิบายให้เห็นว่าบุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจ ไม่ควรพูดคำไม่น่าพอใจ แม้แต่สัตว์อื่นเขาก็ชอบคำพูดที่น่าพอใจเช่นกัน ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง โคนันทวิศาล³⁹ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป

³⁷ วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

³⁸ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

³⁹ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒.

เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็นิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒. การเปรียบเทียบด้วยอุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือแม้เปรียบ เรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยอุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้า เช่น

กลืนดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลืนจันทน์ กลืนกฤษณา
หรือกลืนกระลำพักก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลืนของสัตว์บุรุษ ลอยไปทวนลมได้
กลืนศีลยอติเยมกว่ากลืนหอมเหล่านี้ คือ กลืนจันทน์ กลืนกฤษณา กลืนดอกกุบล
และกลืนดอกมะลิ⁴⁰

ตัณหาเยอเมจริญ แก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท
เหมือนเถายานทรายเจริญในป่าเขาย่อมเร่ร่อนไปมา เหมือนนารที่ตอการผลไม้
เที่ยวเร่ร่อนไปมาในป่า ฉะนั้น⁴¹

๓. ใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างที่ทรงใช้อุปกรณ์การสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ในกรณีสอนผู้เรียนที่มีอายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุดิบได้ง่ายกว่านามธรรม บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหาซึ่งช่วยให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสำหรับเด็ก ดังปรากฏในสามเณรปัญหา ความว่า “อะไรชื่อว่า หนึ่ง...อะไรชื่อว่า สอง...อะไรชื่อว่า สาม...อะไรชื่อว่า สี่”⁴²

๔. ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำให้เป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำให้เป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติ แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี ดังเช่น “คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนทตามเสด็จ

ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและคูของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหาจัด การทำความสะอาด ใหนอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสต่อนางว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเรา ก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”⁴³

๕. การเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำ

⁴⁰พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๔-๕๕/๔๓-๔๔.

⁴¹พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๔/๑๓๗.

⁴²พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

⁴³วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๒๔/๒๔๐.

เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ
 ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน
 เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด
 บางทีเขาทูลถาม หรือกล่าวข้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดั่งาม
 พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดั่งาม
 คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย
 บางครั้งผู้มาเฝ้าปรึกษาพระองค์ ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ยอมรับ
 คำปรึกษาเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดั่งาม เช่น
 กรณีของเวรัญชพรหมณ์ และสีหเสนาบตีผู้รับแผนมาจากนิครนถ์นาฏบุตร⁴⁴

๖. การใช้อุบายเลือกคนให้เหมาะสม

การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
 ที่จะให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้เร็ว ซึ่งวิธีนี้จะเห็นได้จากหลังการตรัสรู้ใหม่ๆ
 ของพระพุทธองค์ การสอนแต่ละครั้งในช่วงนั้น จะเน้นหนักไปในด้านผู้นำในชุมชน ตัวอย่างที่เช่น
 ภายหลังเมื่อครั้งตรัสรู้ พระองค์ทรงเลือกไปโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน
 เพราะทรงเห็นว่าพวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว
 ง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระองค์
 ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ซึ่งปัญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรมมีอุปนิสัยก่อนแล้ว
 ทั้งในแง่ที่เป็นผู้เคยอุปการะกันมา หรือในแง่ที่เป็นการสร้าง ความมั่นใจ
 ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องของหมดความเคลือบแคลงใจ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านั้น
 อาจไปสร้างความเคลือบแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปอีกด้วย ครั้นเสร็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้ว
 ก็ได้โปรดยสกุลบุตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตร และต่อมาก็ทรงสอนชายหนุ่มที่มีชื่อว่า
 ยสกุลบุตร ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีและผู้นำของชายหนุ่มในชุมชนนั้น
 เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าปัญจวัคคีย์
 และยสกุลบุตรนี้จะป็นสาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้มาก⁴⁵
 แม้แต่ในการสอนผู้ปกครองแผ่นดินของพระพุทธองค์ ก็ทรงใช้วิธีการนี้ เช่นเดียวกัน
 เพราะเมื่อทำให้ผู้นำ มีความเข้าใจและศรัทธาได้ถูกต้องแล้ว บุคคลผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา
 ย่อมปฏิบัติตามผู้นำไปโดยปริยาย คือ ไม่ได้บังคับขึ้นใจให้ทำ ทั้งนี้
 จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์
 ด้วยพระปรีชาญาณอย่างแท้จริง
 เพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือกที่จะหาแกนนำคนสำคัญสำหรับเป็นนักเผยแผ่
 จากบุคคลระดับผู้นำประเทศก่อน

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส การสอนแบบนี้ พระองค์จะทรงดำริถึงความเหมาะสม
 ความพร้อมของผู้ที่จะรับฟังตลอดจนถึงเหตุการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม
 ในการที่จะแสดงธรรมหรือบุญดุษฎีข้อปฏิบัติต่างๆ

⁴⁴วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒-๑๐/๒-๔.

⁴⁵วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๓๑/๑๘-๔๐.

ดังจะเห็นได้จากการบัญญัติพระวินัยในแต่ละสิกขาบท พระองค์ทรงปรารภถึงมูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงตรัสสอนโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดนั้นในภายหลังต่อ จากนั้น ก็ทรงบัญญัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติหรือที่ควรปฏิบัติ ซึ่งต่อมาเรียกว่าพระวินัย ตัวอย่างเช่น กรณีเรื่องของการสังคายนา เมื่อครั้งยังพระชนมอยู่มีภิกษุหลายรูปเข้าไปทูลแสดงความประสงค์ให้พระองค์ทำสังคายนา แต่การเวลายังไม่สมควร จึงตรัสห้ามเสีย แต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นต่อลัทธิอื่นๆ ที่มีการแตกแยกเพราะครูอาจารย์สิ้นไป และทรงเห็นว่าถึงเวลาแล้ว โดยการอ้างตัวอย่างจากลัทธิต่างๆ และเหตุปัจจัยที่เหมาะสม จึงทรงมีมติให้ พระภิกษุได้ทำสังคายนา โดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย และได้ทรงมอบหมายให้ภิกษุมิพระสารีบุตร เป็นต้น ได้ทำการสังคายนาในโอกาสที่เหมาะสม⁴⁶

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิชาการ

การแสดงถึงการรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาของพระพุทธองค์ที่ใช้อบรมบุคคลระดับต่างๆ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มียึดตาย ลดละต้นหา มานะ ทัศนคติเสียให้น้อยที่สุด ก็จะทรงมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคนฝึกมาที่มีวิธีการฝึกด้วยแบบวิธีสุภาพ วิธีแบบรุนแรง ทั้งวิธีแบบสุภาพและรุนแรง จนกระทั่งสุดท้ายเมื่อฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสีย ซึ่งพระองค์ก็ใช้วิธีการคนฝึกมากแล้วไว้นั้น มาเป็นอุปการณการสอนของพระองค์ ด้วยพระดำรัสว่า “เรายอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง และถ้าฝึกไม่ได้ ก็ฆ่าเสีย”⁴⁷ แต่ในกรณีในการฆ่าของพระองค์นั้น หมายถึงการไม่เอาใจใส่ต่อบุคคลที่ไม่มีความสนใจในธรรม จึงฆ่าเสีย คือ ปลอมให้หลบไปสู่หนทางที่ไม่ดี เพราะสาเหตุจากการไม่สนใจของบุคคลนั้น การทำในลักษณะดังกล่าว ถือว่าเป็นการฆ่าในอริยวินัย

๙. การตักเตือนลงโทษและชมเชย การลงโทษในที่นี้ ได้แก่ การลงโทษซึ่งมีทั้งในทางธรรมและวินัยมีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้วการเฆี่ยนตี คือ การแสดงธรรมไม่กระทบ กระทั่งไม่รู้กรณในใครแต่เป็นการกล่าวสรรเสริญในการกระทำที่ถูกต้องและถือว่าเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีการลงพรหมทัณฑ์ต่อพระฉันทะ ซึ่งมีความเย่อหยิ่งว่าตนเอง เป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า ในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์ จนกระทั่งออกผนวช จึงเป็นเหตุให้พระฉันทะ ไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้ท่านได้สำนึกในการกระทำของตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ลงพรหมทัณฑ์ ด้วยการไม่ให้ผู้ใดพูดคุย หรือกล่าวตักเตือนอะไรเลยแก่ท่าน และไตร่ตรองแก่พระอานนท์ ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ ด้วยการที่ว่า แม่ภิกษุฉันทะ จะพึงพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนพร้าสอนเธอ”⁴⁸

⁴⁶ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖-๓๐๒/๒๔๗-๒๕๐.

⁴⁷อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

⁴⁸ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

ส่วนตัวอย่างการให้รางวัลเช่น การให้รางวัลของพระพุทธองค์นั้น ที่ปรากฏเด่นชัดนั้นก็ คือ การตรัสยกย่องในความเป็นเลิศในด้านต่างๆ ที่เรียกว่า“เอตทัคคะ” เฉพาะทาง (คือ เป็นผู้เลิศเฉพาะทาง) เช่น การยกย่องพระสารีบุตรว่า มีความเป็นเลิศในด้านผู้มีปัญญามาก มีความเข้าใจสรรพแห่งธรรม ที่ระเอียดลึกซึ้งสุขุมได้ดียเยี่ยม โดยเปรียบพระสารีบุตรว่าเหมือนเสนาบดีที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด...⁴⁹

๑๐. การแก้ปัญหาที่เผชิญเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างวาระกัน มีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ต้องอาศัยปัญญา คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและเทคนิคต่างๆ เพื่อนำมาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะคราวไป ในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ต้องประสบกับปัญหาหลายรูปแบบ ซึ่งทรงอาศัย ปัญญาในการแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เช่น ครั้งหนึ่งมีครอบครัวพราหมณ์ซึ่งอาศัยในเมืองราชคฤห์ สามีนับถือศาสนาพราหมณ์ ส่วนภรรยา นับถือพระพุทธศาสนา และเธอก็มักจะสรรเสริญพระพุทธเจ้าอยู่เสมอๆ จนกระทั่งสามีไม่พอใจ จึงคอยพูดร้ายพระพุทเจ้าต่างนานา อยู่มาในวันหนึ่งภรรยาทำอาหารหล่น แล้วแปลงอุทาน ด้วยคำพูดที่แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า สามีจึงเกิดความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง จึงไปวัดเชตะวัน เพื่อสอบถามห้วงจะเอาชนะ ด้วยการถามให้พระพุทธเจ้าจนปัญญา โดยถามปัญหาว่า

“บุคคลกำจัดอะไรได้ จึงมีความสุข
กำจัดอะไรได้ จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม
พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดธรรมอย่างหนึ่ง คือ อะไร”

พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยการตรัสว่า “บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข กำจัดความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก พราหมณ์ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะบุคคลกำจัดความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก” ภายหลังที่พระพุทธวิสขณาจบลง เขาก็เกิดความเลื่อมใส และยอมนับถือเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย ด้วยความเคารพศรัทธาด้วยความพอใจยิ่งนัก⁵⁰

นอกจากนี้ **บรรจบ บรรณรุจิ** ยังได้กล่าวถึง พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้าไว้หลายประการ ดังต่อไปนี้

๑. วิธีการสอนแบบอธิบายเชิงวิเคราะห์ วิธีนี้ทรงใช้ในการสอนพระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะและพระอัสสชิ

โดยทรงชี้ให้เห็นทางปฏิบัติที่ผิดและเสนอแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง รวมทั้งทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงสามัญลักษณะคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ว่าตัวตนที่แท้จริงของชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ กับทรงใช้สอนพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะและพระนาคิยะ พระสารีบุตร

⁴⁹พ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๕.

⁵⁰ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

พระองค์ทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงว่าเวทนาไม่เที่ยง

พระมหาโมคคัลลานะพระองค์ทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงว่าธาตุ ๔ คือ ปฐวี อาโต เตโช วาโย ที่ประชุมกันเข้าเป็นกายเป็นของไม่ใช่ตัวตน

๒. วิธีการสอนแบบอธิบายธรรมขั้นต่ำขึ้นไปถึงธรรมขั้นสูง วิธีนี้ทรงใช้สอนพระยสะ พระวิมล พระสุพาหุ พระปุณณชิ พระควัมปติ และพระมหากัปปินะ โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ทานและศีลมีผลส่งให้ไปเกิดในสวรรค์อันเป็นแดนที่พรั่งพร้อมด้วยเบญจกามคุณ แต่ถึงอย่างไร เบญจกามคุณในสวรรค์นั้น ก็ยังเป็นของต่ำซ้ำให้โทษ เป็นทุกข์ สุดท้ายทรงชี้ให้เห็นว่าการออกบวชเป็นทางที่ดีที่สุด แล้วทรงตอกย้ำเรื่องทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์

๓. วิธีการสอนแบบให้ผู้ฟังตั้งปัญหาทูลถาม วิธีนี้ทรงใช้สอนพระกุมารกัสสปะ พระสภียะ พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุนณกะ พระเมตตคุ พระโธตกะ พระอุปสีวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระชตุกัณณิ พระภัทราวุธ พระอุทยะ พระเปสาละ พระโมฆราช และพระปิงคิยะ โดยทรงเปิดโอกาสให้พระสาวกตั้งคำถามปัญหาต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความพ้นทุกข์

๔. วิธีการสอนแบบยกเรื่องให้สอดคล้องกับประสบการณ์เดิมของผู้ฟัง วิธีนี้ทรงใช้สอน พระอุรวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยาก็สสปะ โดยทรงพิจารณาเห็นว่าพระสาวกทั้ง ๓ รูปนี้คุ้นเคยกับการบูชาไฟจึงทรงยกเรื่องไฟ คือ รากะ โทสะ โมหะ มาสอนเพื่อทรงชี้ให้เห็นว่า ไฟ ดัง กล่าว เผาไหม้สัตว์ให้เร่าร้อนเช่นเดียวกับไฟที่ทานทั้ง ๓ เคยบูชาแล้ว

๕. วิธีการสอนแบบแสดงธรรมตามใจผู้ฟัง วิธีนี้ทรงใช้ในการสอน พระนาลกะ พระปุณณะ พระอานนท พระกังขาเรวตะ พระสุภูติ พระปิลินทวัจนะ พระนาลกะประสงค์จะฟังโมเนยปฏิบัติพา พระองค์ก็ทรงแสดงให้ฟังตามที่ทูลขอ พระปุณณะประสงค์จะฟังพระดำรัสตรัสเตือนสำหรับอยู่ในสุณปรีตชนบท พระองค์ก็ทรงแสดงให้ฟัง พระอานนทประสงค์จะฟังธรรมะทุกเรื่องทีตรัสสอน พระองค์ก็ทรงแสดงให้ฟัง พระกังขาเรวตะ พระสุภูติและพระปิลินทวัจนะ ๓ รูปนี้ประสงค์จะรับกรรมฐานไปปฏิบัติก็ทรงประทานให้ตามที่ทูลขอ กับทรงใช้สอน พระมหาโกฏฐิกะ พระนันทกะ พระ ภคฺ พระกิมพิละ พระภัททิยะ(กาฬโคธาบุตร) พระมหาอุทายี พระโสภิตะ พระรัฐपाल พระเสละ พระอุปวาณะ พระมหาปณณก พระพากุละ พระกุนธธานะ ซึ่งพระสาวกทั้ง ๑๓

รูปนี้แม้จะไม่มีหลักฐานระบุว่าได้ฟังธรรมเรื่องอะไรจากพระพุทธเจ้า แต่ก็มีหลักฐานระบุว่าท่านได้ปฏิบัติตามกรรมฐานจึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า ท่านจะต้องได้รับกรรมฐานมาจากพระพุทธเจ้าแน่นอน เพราะต่างล้วนได้ฟังธรรมในสำนักพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น และพระพุทธเจ้าจะต้องทรงประทานกรรมฐานให้ตามที่ทูลขอ

เหมือนที่ทรงประทานแก่พระกังขาเรวตะ พระสุภูติ และพระปิลินทวัจนะ อย่างแน่นอน

๖. วิธีการสอนแบบดำหนิให้ตระหนัก วิธีนี้ทรงใช้สอน พระยโสชะ พระสคตะ

พระอุปเสนะ พระปณิโกลการทวาชะ

โดยทรงดำหนิพระยโสชะในเรื่องที่พระบริวารของท่านส่งเสียงดัง

ทรงดำหนิพระสาคตะในเรื่องที่ท่านดื่มเหล้าจนเมาหมดสติ ทรงดำหนิพระอุปเสนะในเรื่องบวชได้เพียง

๑ พรรษาก็เป็นอุปัชฌาย์บวชให้กุลบุตรอื่น และทรงดำหนิพระปณิโกลการทวาชะในเรื่องไม่รู้ประมาณในอาหาร ซึ่งพระสาวกทั้ง ๔ รูปนี้เมื่อถูกดำหนิก็ตระหนกและบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผล

๗. วิธีการสอนแบบให้ความหวัง วิธีนี้ทรงใช้สอน พระนันทะ พระวังคิสะ

โดยทรงให้ความหวังแก่พระนันทะว่าหากบรรลุอรหัตตผลก็จะได้นางฟ้าตามที่ปรารถนา

และทรงให้ความหวังแก่พระวังคิสะว่า หากได้เรียนรู้อาการ ๓๒

แล้วก็จะรู้ที่เกิดของพระอรหันต์ตามที่ต้องการ ซึ่งเมื่อพระสาวกทั้ง ๒

รูปนี้ได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้วก็รู้ทันทีว่า

ความหวังที่พระพุทธเจ้าทรงให้ไว้นั้นคืออุบายสอนธรรมที่ฉลาด

๘. วิธีการสอนแบบให้ลองผิดก่อนแล้วจึงสอนวิธีปฏิบัติที่ถูกให้ภายหลัง

วิธีนี้ทรงใช้สอน พระโสมโกฬิวิสะ และพระเมฆิยะ

โดยทรงปล่อยให้พระโสมโกฬิวิสะบำเพ็ญเพียรอย่างหนักด้วยกรรมจนกระทั่งเท้าแตกได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสก่อนแล้ว จึงทรงสอนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง คือ

บำเพ็ญเพียรแต่พอเหมาะไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป

และทรงปล่อยให้พระเมฆิยะไปอยู่ปฏิบัติธรรมตามลำพังแล้วไม่สามารถข่มจิตได้จนต้องกลับมาหาพระองค์อีก และทูลขอให้ตรัสบอกวิธีทำจิตให้สงบ ซึ่งเมื่อพระสาวกทั้ง ๒

รูปนี้ปฏิบัติตามที่ตรัสบอกก็ได้บรรลุอรหัตตผล

๙. วิธีการสอนแบบตรัสแนะเสริม วิธีนี้ทรงใช้สอน พระอนุรุธะ

โดยทรงพิจารณาเห็นว่าพระอนุรุธะกำลังตรึกถึงธรรมอย่างถูกต้อง

แต่ยังไม่แจ่มแจ้งถึงได้ตรัสแนะเสริมให้ติดต่อไปจนเข้าใจแจ่มแจ้ง

๑๐. วิธีการสอนแบบค่อยเป็นค่อยไป วิธีนี้ทรงใช้สอน พระราหุล และพระจูฬปันถก

พระองค์ทรงสอนพระราหุล ซึ่งมีอายุ ๑๕ ขวบเพิ่งบวชใหม่ให้สำรวมในการพูด เมื่อท่านมีอายุ ๑๘ ปี

พระองค์ก็ทรงสอนให้พิจารณารูปทั้งปวงว่าไม่ใช่ของเรา

เพื่อแก้ปัญหาของท่านให้แก้แล้วกล้ำในหลักของไตรลักษณ์ และเมื่อท่านอายุ ๒๐ ปี

พระองค์ทรงเห็นว่ามีปัญหาแก้แล้ว จึงตรัสเตือนให้ท่านเร่งทำที่สุดของทุกข์ให้ได้

ส่วนพระจูฬปันถก พระองค์ทรงสอนให้ท่านนั่งมองดูดวงอาทิตย์พลางลูบผ้าขาว

พร้อมทั้งนึกบริกรรมว่า “ผ้าเช็ดฝุ่น ผ้าเช็ดฝุ่น” ครั้นผ้าขาวเริ่มสกปรก

พระองค์ก็ทรงสอนให้ท่านได้คิดพิจารณาเปรียบเทียบจิตเหมือนผ้าขาวจนได้บรรลุธรรม

๑๑. วิธีการสอนแบบเลือกให้ศึกษา วิธีนี้ทรงใช้ในการสอน พระอุบาลี

โดยที่ทรงพิจารณาเห็นว่า

พระอุบาลีนี้หากไปอยู่ปฏิบัติธรรมตามลำพังแล้วก็จะชำนาญเฉพาะการเจริญวิปัสสนาเท่านั้น

แต่จะไม่เชี่ยวชาญในการพิจารณาตัดสินพระวินัยจึงทรงบอกให้ท่านอยู่ปฏิบัติธรรมในสำนักของพระองค์ ซึ่งท่านก็ทำตามตามที่ทรงเลือกให้

๑๒. วิธีการสอนแบบย้อนคำพูดให้คิด วิธีนี้ทรงใช้ในการสอน พระองคุลิมาล

โดยเมื่อวันพระองค์คลีมาลวิงไถ่หมายจะปลงพระชนม์ของพระองค์พร้อมทั้งร้องตะโกนบอกให้พระองค์หยุด พระองค์ได้ตรัสย้อนว่า พระองค์หยุดแล้วแต่พระองค์คลีมาล (ขณะนั้นยังเป็นโจร) ต่างหากที่ยังไม่หยุด ซึ่งก็หมายความว่า พระองค์หยุดทำบาปแล้ว แต่พระองค์คลีมาลยังไม่หยุด พระองค์คลีมาลเข้าใจตามที่พระองค์ทรงหมายถึง จึงยอมทิ้งดาบแล้วทูลขอบวช

๑๓. วิธีการสอนแบบบรูให้ผู้ฟังมีความพร้อมทั้งทางร่างกายและจิต วิธีนี้ทรงใช้สอนพระพาหิยะ โดยทรงพิจารณาเห็นว่าพระพาหิยะขณะเฝ้าพระองค์อยู่นั้น สภาพร่างกายและจิตยังไม่พร้อม เพราะเดินทางมาไกลและเพ็งมาถึง ร่างกายยังเหนื่อยอ่อนและจิตก็ไม่สงบ เพราะดีใจเกินไปที่ได้มาพบพระองค์ ดังนั้นเมื่อท่านทูลขอให้แสดงธรรมให้ฟังจึงทรงยับยั้งไว้ก่อน ต่อเมื่อเห็นว่าท่านหายเหนื่อยและจิตก็สงบแล้วจึงทรงแสดงธรรมให้ฟัง

๑๔. วิธีการสอนแบบปลอบใจ วิธีนี้ทรงใช้สอนพระวัฏลี โดยในตอนแรกทรงขับไล่พระวัฏลีเพราะโทษฐานที่ละทิ้งการบำเพ็ญสมณธรรม เพื่อยึดติดตามคูประรูปกายของพระองค์ เป็นเหตุให้พระวัฏลีเสียใจถึงขั้นจะไปกระโดดภูเขามาตัวตาย พระองค์จึงเสด็จไปปลอบและทรงให้กำลังใจจนพระวัฏลีเกิดความรู้อย่างดีบรรลอรหัตตผลในที่สุด

๑๕. วิธีการสอนแบบยั่วให้แสดงความสามารถแล้วให้โอวาท วิธีนี้ทรงใช้ในกรณีสอนพระโสณกุฎิกัณณะ โดยทรงให้พระโสณกุฎิกัณณะซึ่งเดินทางมาเฝ้าจากแคว้นอวันตีได้แสดงความสามารถด้วยการสวดสรรกัญญะ ครั้นแล้วได้ตรัสชมและประทานพระโอวาท

๑๖. วิธีการสอนแบบแสดงธรรมโปรดคนทั่วไปแต่มีเป้าหมายอยู่ที่คนคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง วิธีนี้ทรงใช้สอนพระมหากัจจายนะ และพระกาฬุทายี เป็นต้น⁵¹

๒.๓.๖ คุณลักษณะพิเศษพระสงฆ์ที่ควรในการเป็นนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดี

ในอดีตหรือสมัยพุทธกาลพระสาวกที่เผยแผ่พุทธธรรมได้สำเร็จหรือได้ผลนั้น เพราะท่านใช้หลักปฏิบัติตนที่เรียกว่า “ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ” ซึ่งมีลักษณะต่อไปนี้

๑. มีคุณสมบัติภายในคือ ความพร้อม ความรู้ ความหมดกิเลส ความเป็นพระอริยบุคคลและความพร้อมที่เรียกว่า “ความรู้” นั้นท่านมีความรู้ความเข้าใจในหลักแห่งพุทธธรรมได้ลึกซึ้งถูกต้อง รวมลงเรียกว่า “วิชา”
๒. คุณสมบัติภายนอกที่เรียกว่า “จรณะ” ก็คือ ความประพฤติ การปฏิบัติ การนุ่งห่มที่เรียบง่าย การพูดจาปราศรัย ความมีสมณสาธูปเต็มเปี่ยม

⁵¹บรรจบ บรรณรุจิ, เล่มนี้มีปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕-๕๔.

สิ่งเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้คนทั่วไป
อีกทั้งยังประพุดตามหลักพระโอวาทปาฏิโมกข์โดยเคร่งครัด มีการไม่ว่าร้ายคนอื่น ไม่ทำร้ายคนอื่น
เป็นต้น

ดังนั้น นักเผยแผ่พุทธธรรมในสมัยอดีตจึงมีลักษณะดังกล่าว⁵²
และควรที่นักเผยแผ่สมัยปัจจุบันควรเอาเยี่ยงอย่าง
จึงจะทำให้การเผยแผ่นั้นประสบความสำเร็จได้ไม่ยากนอกจากคุณ สมบัติดังกล่าวแล้ว
นักเผยแผ่ที่ดียังต้องมีองค์ประกอบอื่น ๆ ดังนี้

๑. ใจพร้อม⁵³ คือ มีใจรักที่จะเผยแผ่ธรรมะคำสอนจริง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบ
เทศ นา บรรยาย ปาฐกถา การอบรมและอื่น ๆ ถ้าเกิดความมีใจรักก็จะทำได้ดี ซึ่งต่างกับคนที่ใจไม่รัก
หรือทำตามแบบประเพณีปฏิบัติกันมา เทศน์ก็เทศน์ไป สอนก็สอนไป ขาดความเอาใจใส่
ขาดการหวังผลในอนาคต ทำให้เป็นสาเหตุของการเผยแผ่ที่ล้มเหลวหรือไม่ได้ผลเท่าที่ควรจะเป็น

๒. กายพร้อม⁵⁴ คือ สิ่งขารร่างกายต้องไม่เจ็บป่วยหรือไม่เป็นคนไข้โรค
มีร่างกายที่แข็งแรง มีน้ำเสียงกังวาน ปฏิภาณว่องไว จิตใจสะอาด มารยาทเรียบร้อย เสียงมีเสน่ห์
มีกังวาน นี่ก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง

๓. สมณสารูป⁵⁵ คือ วัตรปฏิบัติ หรือปฏิปทาแห่งสมณเพศ
ต้องเรียบร้อยทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือไม่ดูดีเฉพาะต่อหน้าหรือตอนเผยแผ่เท่านั้น
แม้กิจวัตรประจำวันก็ต้องดูดีไปด้วยเรียกว่า “ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ”

๒.๓.๗ แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอดีต

การเผยแผ่พุทธธรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบัน มีแนวทางการเผยแผ่ตามคติแบบสมัย
โบราณที่เคยประพุดติปฏิบัติกันมากล่าวคือ การเทศนา การบรรยาย และการปาฐกถา
โดยนำหลักพุทธธรรมมาเผยแผ่ เทศน์สอนให้ประชาชนได้ฟังกัน
อาจมีบางครั้งที่นักเผยแผ่พุทธธรรมเหล่านั้นใช้รูปแบบที่ตนถนัดหรือตามความชอบของตนกล่าวคือ
การสนทนากับญาติโยม อันที่จริงรูปแบบในอดีตนั้น มักจะอยู่ในรูปของการสนทนาธรรมบ้าง

⁵² สัมภาษณ์พระรัตนสุธี (รวม สุเมธี) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสเจ้าอาวาสวัดไร่ขิง พระอารามหลวง, วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๕๕.

⁵³ สัมภาษณ์พระมงคลวรสิทธิ (ยิ้ม อิสสโร) ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
เจ้าอาวาสวัดลาดปลาเค้า, วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๕.

⁵⁴ สัมภาษณ์พระเทพสุวรรณโมลี (สอิ่ง สิรินันท) , อ้างแล้ว.

⁵⁵ สัมภาษณ์อาจารย์จักกฤษ จันทร์คำ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาลีพุทธโฆส นครปฐม ศิษยานุศิษย์ผู้ใกล้ชิด, วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

การให้อวาทแนะนำสั่งสอนที่เรียกว่า “อนุสาสนี” บาง การสนทนาสอบถามซึ่งกันและกันที่เรียกว่า “ธัมมสากัจฉา” หรือ “ปุจฉา-วิสัชนา” บางและการแสดงธรรมองค์เดียวที่เรียกว่า “ธรรมเทศนา”⁵⁶

ปัจจุบันก็ยึดถือตามอย่างโบราณกาล ดังกล่าวแล้ว

แต่การที่จะให้ได้ผลจริงๆในทางปฏิบัติต้องใช้รูปแบบเฉพาะตัวหรือเจาะตัว ที่เห็นได้ผลที่สุดก็คือ รูปแบบที่เรียกว่า “อุปนิสันทกถา” หรือการพูดคุยกัน คล้ายกับการยิงเป้าหรือตรงเป้า ตัวอย่างเช่น ผู้สนใจเรื่องสมาธิก็คุยเรื่องสมาธิและปฏิบัติวิปัสสนา แต่ปัจจุบันมักไม่นิยมกันแบบนี้ ส่วนใหญ่รูปแบบของนักเผยแผ่มักเป็นประเภทที่เรียกว่า “การเหวี่ยงแห” หรือ “การขึ้นต้นไม้เขย่า” เหวี่ยงแห ก็คือ สอนธรรมะให้กับกลุ่มคน เช่น สอนทางวิทยุกระจายเสียงหรือวิทยุโทรทัศน์ สุดท้ายไม่ค่อยมีใครนำไปปฏิบัติกันจริงจังหรือฟังแล้วผ่านเสียไปเลย ส่วนขึ้นต้นไม้เขย่า คือ การแสดงหรือบรรยายธรรมไปตามคตินิยม แสดงไปเรื่อย ๆ ซึ่งบางครั้งเก็บเนื้อหาสาระไม่ได้ ผู้แสดงไม่ได้คำนึงถึงความสนใจและความต้องการของผู้ฟัง

เหมือนการขึ้นต้นไม้แล้วเขย่าย่อมจะมีทั้งผลและใบรวมไปถึงสิ่งอื่น ๆ ตกลงมาปะปนด้วย แล้วแต่จะเก็บเอาส่วนไหนที่เป็นประโยชน์ การเทศน์หรือบรรยายธรรมในปัจจุบันก็เป็นลักษณะเช่นนี้ มีทั้งสิ่งที่ต้องการและไม่ต้องการ มีทั้งส่วนที่เป็นน้ำและเป็นเนื้อ สุดท้ายแต่ผู้ฟังจะเลือกรับเอาเอง เลือกรับเอาไปปฏิบัติก็ดีไป แต่ถ้าไม่รับไม่ปฏิบัติก็เป็นการเผยแผ่ที่เสียเปล่าไม่ได้อะไรเลย

กล่าวโดยสรุปแล้ว

รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรมของพระสงฆ์ในปัจจุบันถือเอาอย่างแบบสมัยโบราณ ไม่มีการกำหนดให้แน่นอนตายตัวลงไปว่า รูปแบบไหนดีหรือสำคัญที่สุด เป็นแบบต่างคนต่างทำ ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ใครถนัดรูปแบบไหนก็ทำกันไปตามถนัด ไม่มีหลักสูตรตายตัวแน่นอนชัดเจน ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้การเผยแผ่พุทธศาสนาไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร⁵⁷

๒.๓.๘ แนวทาง

ทิศทางในการเผยแผ่พุทธศาสนาในอนาคตที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ

การเผยแผ่พุทธธรรมในอนาคตเป็นเรื่องที่พูดกันมานานแล้ว แต่พูดกันก็แล้วกันไปไม่มีหน่วยงานไหนดูแลรับผิดชอบจริงจัง อย่างที่เคยพูดไว้แล้วว่า คณะสงฆ์หรือองค์กรสงฆ์จะต้องจัดหน่วยงานรับผิดชอบงานด้านการเผยแผ่ให้ชัดเจน จริ่งจ้ง ลงมือปฏิบัติกันให้เห็นผลกันเสียที่ รับผิด ชอบทุกอย่าง ไม่ใช่สั่งการแล้วไม่ลงมือทำ องค์กรสงฆ์ต้องทำแบบบูรณาการเต็มรูปแบบ นั่นก็คือ เริ่มแต่ผลิตรูปแบบ วิธีการ เนื้อหา หลักสูตร แก่นสารของหลักสูตร รวมไปถึง ผลิตบุคลากรผู้ใช้หลักสูตร โดยการจัดให้มีการฝึกฝน อบรม ให้การเรียนรู้ ให้การอบรมบุคลากรตามรูปแบบนั้น ๆ คล้ายกับโรงเรียนปรีดี มีการทดสอบ

⁵⁶สัมภาษณ์พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

⁵⁷สัมภาษณ์พระสุธีธรรมมานูวัตร (เทียบ สิริปาณ ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.), คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

ให้ปฏิบัติ ทดลองงาน มีวิจัยและประเมินผลในขั้นตอนสุดท้าย โดยประเมินทั้งผู้สอนและผู้ฟังในขั้นสุดท้ายว่าได้รับผลอย่างไร รวมไปถึงประเมินหลักสูตรและรูปแบบวิธีการต่างๆ ด้วย ลองผิดลองถูกกันไปก่อนเพื่อให้ได้ผลจริง ๆ⁵⁸

อีกอย่างหนึ่ง ต้องหาตลาดกล่าว คือ

ต้องมีรูปแบบที่หลากหลายผลิตหลักสูตรให้ตรงกับความต้องการของตลาด เช่น เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ เป็นต้น ต้องมีเนื้อหาที่เข้ากับตลาดเหล่านี้ได้

นอกจากนี้แล้วการประชาสัมพันธ์ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งไปกว่ากัน

เพราะสื่อสมัยปัจจุบันมีความจำเป็นต่อการเผยแพร่

บางครั้งสื่อก็เป็นเครื่องวัดว่าการเผยแพร่จะก้าวหน้าหรือสื่อไปถึงผู้บริโภคได้มากน้อยแค่ไหน เช่น สื่อหนังสือ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น คณะสงฆ์ต้องมีสื่อคอยสนับสนุนการทำงานเผยแผ่อย่างเป็นระบบ เมื่อผลิตบุคลากรได้แล้วก็ต้องหาสถานที่ให้ฝึกปฏิบัติให้ด้วย เช่น ให้สอนธรรมะ ให้เทศน์ ส่งไปอบรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีความต้องการ แล้วมีทีมงานคอยวัดผลประเมินผล⁵⁹

ในปัจจุบัน คณะสงฆ์จะให้ความสำคัญกับงานปกครองมากกว่า ซึ่งดูแลงานด้านการเผยแผ่คำสอนนั้นดูจะเป็นสิ่งสำคัญกว่า ตรงที่ว่าเป็นการรักษาศาสนาไว้ตรงนั้นเอง เพราะถ้ามีบุคลากร หรือมีคนเรียนรู้ปฏิบัติธรรมกันมาก ๆ พระพุทธศาสนาก็จะคงอยู่ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หากคณะสงฆ์มีความกระตือรือร้น มีให้การศึกษาระบบอย่างเป็นระบบมากกว่านี้ มีการปรับแผนการเรียนรู้ให้น่าสนใจ มีหลักสูตรที่ทันสมัยมากขึ้นกว่าเดิมทั้งรูปแบบและเนื้อหา จะทำให้งานด้านการเผยแผ่ประสบความสำเร็จมากกว่าที่เป็นอยู่ ดังนั้น ในอนาคตองค์กรสงฆ์ต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบทำหน้าที่โดยตรงต่อการเผยแผ่แบบบูรณาการดังกล่าวแล้ว⁶⁰

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์

การสื่อสารระหว่างมนุษย์ทุกรูปแบบและทุกกระบวนการ ย่อมมี “สาร” เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเสมอ ไม่ว่าองค์ประกอบของการสื่อสารจะมีเพียงแหล่งสาร ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร หรือมีองค์ประกอบเพิ่มเติมขึ้นมาจากที่กล่าวแล้วคือ ผลกระทบและผลกระทบย้อนกลับ การสื่อสารมีความจำเป็นและความสำคัญสำหรับมนุษย์ในสังคม เพราะการสื่อสารของมนุษย์ตั้งอยู่บนหลักความสัมพันธ์ (Relationship)⁶¹ กล่าวคือ ต้องมีผู้เกี่ยวข้องอยู่ ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร อีกฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องมีความเกี่ยวพัน (สัมพันธ์) กันกระบวนการสื่อสารจึงจะเกิดขึ้นได้ จากหลักดังกล่าว

⁵⁸ สัมภาษณ์พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), อ้างแล้ว.

⁵⁹ สัมภาษณ์พระเทพสุรธรรมโมลี (สอิ่ง สิรินันท), อ้างแล้ว.

⁶⁰ สัมภาษณ์พระราชเวที (สุรพล ชิตปาณ ป.ธ.๙), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

⁶¹ Schramm, *Nature of communication Between Humans*, (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1960), p. 13.

ประกอบกับค่านิยมต่าง ๆ ของการสื่อสาร จึงพอสรุปได้ว่า การสื่อสารคือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร (Message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (Source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (Receiver) โดยผ่านสื่อ (Channel) ซึ่งเป็นช่องทางสำหรับส่งสารนั่นเอง

การสื่อสารจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคู่สื่อสาร (ผู้ส่งสารและผู้รับสาร)

มีความเหมือนกันหรือร่วมกัน ชแรมม์ (Schramm) กล่าวว่า เมื่อเราทำการสื่อสารก็หมายความว่า เรากำลังพยายามที่จะสร้าง “ความร่วมกัน” (Commonness) กับคนอื่น⁶² เบอร์โล (Berlo) กล่าวว่า ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะต้องมีความคล้ายคลึงกัน หากทั้งสองฝ่ายไม่มีความคล้ายคลึงกัน การสื่อสารก็เกิดขึ้นไม่ได้⁶³ โรเจอร์ (Rogers) เรียกลักษณะคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสารว่า Homophiles ลักษณะความคล้ายคลึงกันของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม การศึกษา สถานะทางสังคม ทักษะคิด เป็นต้น ชแรมม์ (Schramm) เรียกปัจจัยเหล่านี้ว่า ประสบการณ์ (Experience) ความร่วมกันที่จะให้การสื่อสารเกิดขึ้นได้ดังกล่าวก็คือ

ความร่วมกันในความหมาย (Common Meaning)⁶⁴ ความหมายของภาษาอยู่ที่ตัวคน อยู่ที่ตัวผู้พูด อยู่ที่ตัวผู้ใช้ภาษา (Language Users) ความหมายไม่ได้อยู่ที่สาร ความหมายไม่ได้อยู่ในคำ (Words) ความหมายมีลักษณะส่วนตัว ความหมายของชาวอเมริกันจึงแตกต่างไปจากความหมายของชาวรัสเซีย ทั้งนี้เพราะ ทั้งสองฝ่ายต่างมีความหมายสำหรับคำว่า “ประชาธิปไตย” ของตนเอง คำว่า “ประชาธิปไตย” ไม่มีความหมายในตัวของมันเอง⁶⁵ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เนื่องมาจากประสบการณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ประสบการณ์ในการใช้ภาษาและประสบการณ์อื่นๆ ดังตัวอย่างของ “เพลงผู้ใหญ่ลี” ซึ่งทางการ (นายอำเภอ) ประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอความร่วมมือในการส่งเสริมให้ชาวบ้านเลี้ยงหมู เมื่อผู้ใหญ่ลีบอกชาวบ้านว่า “ทางการเขาสั่งมาให้ชาวบ้านเลี้ยงเป็ดและสุกร” และผู้ใหญ่ลีตอบคำถามของตาสิว่า “สุกรนั้นไซ้คือ หมาน้อยธรรม ดา” นั้น ก็เนื่องจากว่าผู้ใหญ่ลีไม่รู้จักคำว่า “สุกร” ผู้ใหญ่ลีไม่มีความหมายสำหรับคำว่า “สุกร” คำว่า “สุกร” เป็นของใหม่สำหรับผู้ใหญ่ลี ผู้ใหญ่ลีจึงตีความหมายของ “สุกร” โดยโยงเข้ากับประสบการณ์เดิมของตน⁶⁶

การสื่อสารนั้น จัดว่าเป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งในชีวิตประจำวันของมนุษย์ นอกเหนือจากปัจจัยสี่ที่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แม้การสื่อสารจะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นความตายของมนุษย์เหมือนปัจจัยสี่ข้างต้น

⁶²Schramm ed, *The Process and Effects of Mass Communication*, (Urbana, Ill : University of Illinois Press, 1960). p. 3.

⁶³David K. Berlo, *The Process of Communication*, (New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1960), p. 30.

⁶⁴Ibid, P. 6.

⁶⁵Ibid, pp. 175-176.

⁶⁶ประมว สดะเวทิน, *หลักนิเทศศาสตร์*, ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๘๑.

แต่การที่จะได้มาซึ่งปัจจัยสี่ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญ ดังนั้นมนุษย์จึงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจการงานใดๆ ของตนการสื่อสารจึงเป็นพื้นฐานของการติดต่อระหว่างมนุษย์และกระบวนการทางสังคม ยิ่งสังคมมีความสลับซับซ้อนมากเพียงใด การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเพียงนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และสังคมที่สับสนก่อให้เกิดความไม่เข้าใจและความไม่แน่นอนแก่สมาชิกในสังคม ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวหากพิจารณาหน้าที่ของการสื่อสาร ดังกล่าวแล้ว พอสรุปได้ว่า การสื่อสารจะมีวัตถุประสงค์หลัก ๆ อยู่ ๓ ประการ เพื่อให้เข้าใจง่าย จะอธิบายตามรูปแบบ KAP Model ดังต่อไปนี้ คือ

K = Knowledge ได้แก่ สื่อสารเพื่อให้ผู้รับสารเกิดความรู้ในเรื่องที่ต้องการให้รู้

A = Attitude ได้แก่ ให้มีทัศนคติที่ต้องการในเรื่องที่ประชาสัมพันธ์

P = Practice ได้แก่ ให้นำไปปฏิบัติ

สมาน งามสนิท ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของผู้ส่งสารไว้ว่า ผู้ส่งสารที่ดีต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ สัมปติธรรม ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. อัมมัญญาตา เป็นผู้รู้ธรรมะคือ หลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสื่อสาร รู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน

๒. อัตถัญญาตา รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของสื่อสารที่แน่นอนชัดเจน (Goal oriented)

๓. อัตตัญญาตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่พร้อมอย่างไร การรู้จักตนเองเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เมื่อเรารู้จักตนเองดีแล้ว จะนำไปสู่การยอมรับตน (Self Acceptance) แล้วจะเปิดเผยตน (Self Disclosure) สามารถสื่อสารภายในตนได้ดียิ่ง

ผู้ที่สามารถสื่อสารภายในตนได้ดี จะเป็นคนที่สามารถรับรู้ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และมีวิจารณ์ญาณที่สุขุม รอบคอบ มีเหตุผล ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๔. มัตตัญญาตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี การสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไป ผู้รับสารก็รับไม่ได้ หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอ การรู้จักประมาณในการสื่อสาร (Frequency) คือ ไม่ส่งสารซ้ำ ซากมากเกินไปหรือน้อยเกินไป

จึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ส่งสาร

๕. กาลัญญาตา รู้จักเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่า เวลาไหนควร เวลาไหนไม่ควร หากผู้ส่งสารไม่รู้จักเวลาในการสื่อสาร แม้ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในตน การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารมวลชน ย่อมมีประสิทธิภาพลดลง

๖. ปริสัญญญาตา รู้จักชุมชน รู้จักสังคม ในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่า กลุ่มผู้รับสารหรือกลุ่มเป้าหมาย ผู้ส่งสารต้องรู้จักกลุ่มเป้าหมาย การสื่อสารจึงจะประสบความสำเร็จ ยิ่งรู้จักมากเท่าไร การสื่อสารยิ่งมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พุทธธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายหรือกลุ่มเป้าหมาย จึงทำให้การเผยแผ่พุทธธรรมของพระองค์ประสบความสำเร็จ

๗. บุคคลปโรปริญญาตา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า

ผู้รับสารแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง มีจิตอัธยาศัย มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยแค่ไหนเพียงใด การที่ผู้ส่งสารรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลได้นั้น ทำให้สามารถแยกแยะผู้รับสารได้

ในส่วนของผู้รับสารตามแนวแห่งพุทธะแบ่งผู้รับสารออกเป็น ๔ กลุ่มเปรียบเทียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า อันได้แก่

๑. กลุ่มบัวพ้นน้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์จะแย้มบานทันที กลุ่มนี้เปรียบเหมือนผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีการศึกษาดีแล้ว ไม่ต้องการเนื้อหาหรือการอธิบายอะไรมา เพียงแต่ยกหัวข้อธรรมก็สามารถรู้ได้
๒. กลุ่มบัวใต้น้ำ เพียงรอวันจะโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเหมือนผู้มีปัญญามากอยู่แล้ว ให้ข้อมูลข่าวสารเพียงเล็กน้อยก็เข้าใจได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

๓. กลุ่มบัวที่จมอยู่กลางน้ำ โอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาพ้นน้ำเพื่อรับแสงอาทิตย์แล้วแย้มบาน เปรียบเหมือนกลุ่มคนที่มีปัญญานานกลาง หากประคับประคองดี ๆ โอกาสจะประสบความสำเร็จในชีวิตก็มีมาก การสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ ต้องละเอียดอ่อน เนื้อหาต้องตรงประเด็น ชัดเจนและถูกต้อง เพราะกลุ่มนี้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ

๔. กลุ่มบัวโคลนตม คือบัวที่ยังเป็นหน่อ ยังไม่โผล่พ้นโคลนตมขึ้นมา โอกาสที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่าก็มีอยู่มาก เปรียบเหมือนกลุ่มผู้รับสารที่มีปัญญาทึบ ห่อหุ้มด้วยอวิชชา คือความไม่รู้แจ้ง การสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ต้องออกแรงมาก

ในส่วนของผู้ประกอบของสารตามแนวทางแห่งพุทธะนั้น มีหลักสำคัญที่ต้องศึกษาอยู่ ๕ หลักใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. สัจจะ ได้แก่ เรื่องที่เสนอต่อมวลชนนั้น ต้องเป็นเรื่องจริง เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน
๒. ตถตา เรื่องแท้ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริง ไม่คาดเดา ไม่แต่งเติม ไม่ใส่สีหรือใส่ไข่
๓. กาละ เรื่องที่เสนอนั้น ต้องเหมาะสมกับกาลเวลา
๔. ปิยะ เรื่องที่เสนอนั้น เป็นเรื่องที่คนชอบ หรือเสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ
๕. อัตถะ เรื่องที่เสนอหรือส่งสารนั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม⁶⁷

๒.๔.๑ แนวคิดทางการสื่อสาร

ตามหลักการแนวคิดทางการสื่อสารแล้ว ไม่ว่าจะเป็นข่าวสาร ความต้องการอารมณ์ ซึ่งอาจหมายถึง ตัวเนื้อหาสาระ (Message) ที่ผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับเกิดความเข้าใจร่วมกัน หรือมีความหมายที่คล้ายคลึงกัน

แต่เนื่องจากมีผู้นิยามความหมายของการสื่อสารไว้ในหลายทัศนะด้วยกัน

จึงอาจจะสรุปถึงลักษณะองค์ประกอบ (Communication Elements) ที่สำคัญๆ ของการสื่อสารได้อย่างน้อย ๔ ประการ ดังนี้

⁶⁷สมาน งามสนิท. องค์ประกอบของการสื่อสารที่พึงประสงค์ตามแนวแห่งพุทธะ, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), เอกสาร, หน้า ๙.

๑. ผู้ส่งสาร (Sender) หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความคิด มีความต้องการ มีความตั้งใจที่จะส่งข้อมูลข่าวสาร มีอารมณ์ มีความรู้สึกนึกคิด มีความคิดเห็นทัศนคติ มีความเชื่อและอื่นๆ ไปยังผู้รับสาร

เพื่อก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้รับสารดังนั้นผู้ส่งสารจึงถือเป็นองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์ต่อกับองค์ประกอบอื่นๆ ทั้งในการเลือกข้อมูลข่าวสาร การเลือก วิธีการ และช่องทางที่จะทำให้สารไปถึงผู้รับสาร รวมทั้งการเลือกกลุ่มผู้รับสาร

ผู้ส่งสารอาจเป็นบุคคลคนเดียวหรือกลุ่มบุคคล

ทั้งการส่งสารผู้ส่งจะส่งสารโดยมีเจตนาหรือไม่มีเจตนาก็ได้

ข้อมูลข่าวสารอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ นั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร

ลักษณะการสื่อสารนั้น ทำผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จหรือความล้มเหลว

สิ่งสำคัญขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารบางคนอาจมีบุคลิกน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใสในสายตาของผู้รับสาร บุคคลบางคนอาจไม่เป็นเช่นนั้น

มีปัจจัยอยู่หลายประการที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้รับสาร ซึ่งแม็คโครสกีได้กล่าวเอาไว้ ๕ ประการ ได้แก่

๑.๑ ความสามารถ (Competence) ได้แก่ ความรู้ความสามารถในข้อมูลข่าวสารและในการส่งสาร รวมทั้งความสามารถในการจัดการควบคุมสถานการณ์ในการสื่อสาร

๑.๒ คุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะ (Character or Appearance) ได้แก่บุคลิกที่ดีทั้งภายในและภายนอก ผู้ส่งสารจะต้องแสดงถึงความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบดีสามารถตัดสินใจกระทำในสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งแสดงลักษณะการให้ความอบอุ่นเป็นที่น่าสนใจ อันจะสามารถสร้างความเชื่อถือน่าเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้รับสาร

๑.๓ ความสุขุม เยือกเย็น (Composure) หมายถึง ความแคล่วคล่องในการสื่อสาร ไม่มีการที่แสดงถึงความตื่นเตนหวาดกลัว หรือควบคุมอารมณ์ไม่ได้

๑.๔ การเป็นคนที่ยอมรับหรือเป็นที่รู้จักทางสังคม (Social Ability) ลักษณะเช่นนี้จะทำให้ได้รับความรู้สึกที่ดีจากผู้รับสารในเบื้องต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้รับสารคาดหวังอยู่แล้ว แต่ถ้าหากผู้ส่งสารทำการสื่อสารไม่ดี อาจส่งผลทางลบต่อผู้รับสารในครั้งต่อไป

๑.๕ การเป็นคนเปิดเผย (Extroversion) เกิดขึ้นโดยการให้ข้อมูลที่เพียงพอและไม่ปิดบังข้อมูลของผู้ส่งสารจะทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง รู้สึกไว้วางใจผู้ส่งสาร มีผลทำให้ผู้รับสารสามารถรับรู้และเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร^{๖๘}

๒. สาร (Message) หมายถึง เรื่องราวอันมีความหมายซึ่งถูกแสดงออกมาโดยอาศัยภาษาหรือสัญลักษณ์ใดๆ ก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร มีอยู่ ๓ ประการ คือ

^{๖๘}กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

๒.๑ รหัสสาร (Message Codes) คือ ภาษา (Language) หรือสัญลักษณ์ (Signal) ที่มนุษย์คิดขึ้นเพื่อแสดงออกแทนความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม และวัตถุประสงค์ต่างๆ ของผู้ส่งสาร รหัสสารอาจถูกแสดงออกมาเป็นสารที่เป็นทั้งภาษาพูดภาษาเขียน รหัสที่ไม่ใช่ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่ผู้ส่งสารจะเลือกใช้รหัสสารแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับระบบสังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมของผู้รับสาร ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

๒.๒ เนื้อหาของสาร (Message Content) หมายถึง เรื่องราวสิ่งต่างๆ ที่ผู้ส่งสารต้องการจะถ่ายทอดหรือส่งไปยังผู้รับสาร แบ่งได้หลายประเภทตามเนื้อหาของสารในรูปแบบต่างๆ มีเนื้อหาเชิงวิชาการ และเนื้อหาไม่ใช่เชิงวิชาการ เป็นต้น

๒.๓ การจัดเรียงลำดับ (Message Treatment) หมายถึง รูปแบบวิธีการในการนำรหัสสารมาเรียบเรียงเพื่อให้ได้ใจความตามเนื้อหาที่ต้องการ ซึ่งขึ้นอยู่กับโครงสร้างของภาษา (Structure) และบุคลิกลักษณะของแต่ละบุคคล

๓. ช่องทางการสื่อสาร (Channel or Media) หมายถึง พาหนะตัวนำพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารที่ใกล้ชิดที่สุด อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ อันได้แก่ การมองเห็นการได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัส

รวมถึงกลิ่นแสงคลื่นเสียงและอากาศที่อยู่รอบๆ ตัว

ซึ่งลักษณะการสื่อสารไม่ว่าผู้ส่งสารจะใช้กลยุทธ์อะไร

การสื่อสารจะเกิดประสิทธิผลได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่

๓.๑ ความเหมาะสมของสื่อกับผู้ส่งสารได้แก่

ความสามารถความชำนาญในการใช้สื่อของผู้ส่งสาร

๓.๒ ความเหมาะสมของสื่อกับเนื้อหาของสารได้แก่

ระดับความสามารถของสื่อในการถ่ายทอดเนื้อหา อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนหรือมากน้อยเพียงใด

๓.๓. ความเหมาะสมของสื่อกับผู้รับสารได้แก่

ความสามารถที่ผู้รับจะสามารถเข้าถึงสื่อประเภทต่างๆ

๓.๔ ความเหมาะสมของสื่อกับสภาพแวดล้อมได้แก่ การเข้ากันได้ของสื่อกับสภาพ

แวดล้อมในสถานการณ์ของการสื่อสารที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เช่น พื้นที่เป็นภูเขาหรือเป็นเกาะ เป็นต้น

๓.๕ ความเหมาะสมของสื่อกับปัจจัยด้านการเงินได้แก่

การพิจารณาถึงงบประมาณการใช้จ่ายให้เหมาะสมกับการเลือกใช้สื่อ

๔. ผู้รับสาร (Receiver)

เนื่องจากผู้รับสารเป็นบุคคลที่สำคัญในการสื่อสารแม้การสื่อสารจะเริ่มต้นจากผู้ส่งสาร

แต่บุคคลที่จะแสดงว่าการสื่อสารประสบความสำเร็จหรือไม่นั่นก็คือ ผู้รับสาร

ถ้าผู้รับสารต้องการรับสารตามที่คุณส่งในขณะนั้น หรือผู้รับสารมีความรู้ในการที่จะทำความเข้าใจต่อสาร ก็จะทำให้การสื่อสารสำเร็จได้โดยง่าย ในทางตรงข้ามหากผู้รับสารขาดความสนใจ

ปิดกั้นการรับข่าวสาร

หรือผู้รับที่ไม่สามารถทำความเข้าใจในสารที่คุณส่งให้ได้ก็จะทำให้การสื่อสารนั้นล้มเหลว

ดังนั้นการสื่อสารทุกครั้งสิ่งที่ผู้ส่งจะต้องพิจารณาและคำนึงถึงอย่างมากก็คือผู้รับสาร⁶⁹

๒.๔.๒.วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

จากการนิยามความหมายของการสื่อสารมีข้อสังเกตก็คือ การสื่อสารต่อกันนั้นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างหวังผลการตอบสนองของการสื่อสาร หรือมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารแตกต่างกันตามแต่ความต้องการของบุคคลที่มีอยู่กับช่วงเวลาในขณะนั้นวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารและผู้รับสารอาจมีเพียงข้อเดียวหรือหลายข้อพร้อมกัน โดยสรุปมีทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร ดังแสดงเป็นตารางต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร	วัตถุประสงค์ของผู้รับสาร
เพื่อแจ้งให้ทราบ (to inform or to tell)	เพื่อทราบ (to know or to understand)
เพื่อการศึกษา (to teach or to educate)	เพื่อเรียนรู้ (to learn)
เพื่อชักจูง (to propose or to persuade)	เพื่อตัดสินใจ (to decide)
เพื่อสร้างความพอใจ หรือให้ความบันเทิง (to please or to entertain)	เพื่อสนุกสนาน (to enjoy)

ตารางที่ ๒.๑ แสดงวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร

จากตารางที่ ๒.๑ แสดงวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร

ซึ่งในการสื่อสารครั้งหนึ่งนั้นผู้ส่งสารและผู้รับสารอาจมีวัตถุประสงค์ดังกล่าวเพียงข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ

โดยวัตถุประสงค์ข้อแรกผู้ส่งสารต้องการแจ้งข้อมูลข่าวสารบางอย่างให้ผู้รับสารได้ทราบข้อที่สองผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับสารได้มีความรู้ในข้อมูลข่าวสารที่ส่งออกไป

ข้อที่สามผู้ส่งสารต้องการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดทัศนคติ

หรือพฤติกรรมของผู้รับสารวัตถุประสงค์ข้อนี้ผู้ส่งสารอาจต้องใช้วิธีการ

และความพยายามในการสื่อสารที่หลากหลายเพื่อให้การสื่อสารครั้งนั้นบรรลุวัตถุประสงค์

ส่วนข้อสุดท้าย ผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับสารเกิดความสุขสนานรื่นเริง มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใส⁷⁰

๒.๔.๓ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร

⁶⁹ อ่างแล้ว, หน้า ๑๖-๑๗.

⁷⁰ อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

๑. ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ

ถ้าต้องการพัฒนาบุคลากรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สำเร็จและสามารถสนองความต้องการของสังคมปัจจุบันได้ จำเป็นจะต้องส่งเสริมให้เรียนรู้ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ซึ่งหมายถึง การสื่อสารเพื่อการจูงใจ ชี้แนะ และชักชวนให้บุคคลทำตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจ

มีผู้รับสารเป็นเป้าหมายหลักในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง ได้แก่ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสาร จะปรากฏอยู่ในทุกสภาพการณ์ที่ทำการสื่อสาร โดย ชมอนส์ ได้สรุปความหมายของการโน้มน้าวใจเพื่อการสื่อสารของมนุษย์ ที่สร้างขึ้นมา เพื่อให้มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น มีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือ ค่านิยม สามารถสรุปได้ดังนี้

๑) ผู้โน้มน้าวใจมีความตั้งใจที่จะมีอิทธิพลบางประการเหนือผู้ถูกโน้มน้าวใจ

๒) โดยปกติผู้ถูกโน้มน้าวใจ

จะมีทางเลือกมากกว่าหนึ่งและผู้ถูกโน้มน้าวใจจะพยายามชักจูงผู้ถูกโน้มน้าวใจให้ยอมรับทางเลือกที่ตนเสนอ

๓) สิ่งที่ถูกโน้มน้าวใจต้องการคือการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น ทศนคติ และความเชื่อให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ทั้งด้านอารมณ์ และพฤติกรรม เป็นต้น⁷¹

๑.๑ วัตถุประสงค์การโน้มน้าวใจ

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายการสร้างควมโน้มน้าวใจของการสื่อสาร คือ

๑) เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพมีการเน้นการย้ำ การกระตุ้นการเข้าใจอย่างต่อเนื่อง

๒) เพื่อให้ผู้สื่อสารสามารถเลือกใช้สาร และช่องทางในการสื่อสารได้อย่างถูกต้อง

๓) สามารถติดตามผลการดำเนินงาน

มีการประเมินผลเป็นระยะตามความต้องการรวมทั้งพิจารณาถึงปฏิกิริยาย้อนกลับ แล้วนำมาปรับปรุงการสื่อสารครั้งใหม่ต่อไป

๔) เป็นแนวทางและเป้าหมายในการดำเนินงาน ถือเป็นสิ่งจูงใจสำหรับผู้ที่ทำกรสื่อสาร

๕) ทำให้ผู้รับสารสามารถรับรู้วิเคราะห์

และประเมินผลเพื่อการโน้มน้าวใจได้อย่างถูกต้อง⁷²

๑.๒ ผลของการโน้มน้าวใจ

การโน้มน้าวใจเป็นผลหรือไม่ก็โดยดูที่ความสำเร็จพฤติกรรมที่โน้มน้าวใจนั้นมีการแสดงออกมาหรือไม่ หรือเป็นความล้มเหลวคือ ไม่มีพฤติกรรมที่ต้องการแสดงออกมาสำหรับเกณฑ์ตัดสินการโน้มน้าวใจประสบความสำเร็จหรือไม่

⁷¹ อรรณณ ปิณฑนโรวาท, การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

มีกฎเกณฑ์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ความสอดคล้องกันระหว่างเจตนาของผู้ส่งสารและพฤติกรรมของผู้รับสาร
- ๒) ระดับของความสอดคล้องระหว่างเจตนาของผู้ส่งสารและพฤติกรรมของผู้รับสารที่ตามมา
- ๓) ระดับของความสมยาทางกายของผู้ส่งสาร⁷³

๑.๓ องค์ประกอบของการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ

ถ้าจะกล่าวถึงองค์ประกอบในการโน้มน้าวใจที่เป็นปัจจัยภายนอกของผู้รับสาร มี ๔ ประการ คือ

- ๑) ความแตกต่างภายในผู้ส่งสารแต่ละคนมีปัจจัยต่างๆ กัน ซึ่งทำให้มีความน่าโน้มน้าวใจไม่เหมือนกัน อาทิ ความน่าเชื่อถือ อำนาจทางการเมือง บทบาทในสังคมสัมพันธ์กับผู้รับสาร และลักษณะทางประชากรอื่นๆ เช่น อายุ เพศ อาชีพ
 - ๒) ความแตกต่างภายในสารแต่ละชิ้นมีความน่าโน้มน้าวใจแตกต่างกัน การพูดหรือการเขียนมีความโน้มน้าวใจไม่เหมือนกัน ความแตกต่างในหัวข้อหรือเนื้อหาของสารการจัดเรียงเรียงสารข้อโต้แย้งในภาษา ตลอดจนลักษณะของท่วงทำนองสโล
 - ๓) ความแตกต่างของสื่อ เป็นความน่าโน้มน้าวใจของสารจะแตกต่างกัน เมื่อการสื่อสารระหว่างบุคคลเปรียบเทียบกับสื่อสารโดยผ่านสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น
 - ๔) ความแตกต่างภายในสภาพการณ์ สภาพการณ์ที่มีบุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือขาดบุคคลหนึ่งบุคคลใด ความคุ้นเคยหรือไม่คุ้นเคยของผู้รับสารต่อสภาพการณ์หนึ่งๆ การมีตัวเร้าบวกหรือลบในสภาพการณ์ เช่น การโน้มน้าวใจให้บริจาคเงินโดยมีสื่อมวลชนคอยถ่ายภาพล้อมอยู่อาจจะเป็นตัวเร้าบวกในการโน้มน้าวใจก็เป็นได้
- สำหรับตัวผู้รับสารเอง การที่ผู้รับสารคนหนึ่งๆ จะมีความละเอียดอ่อน (Susceptible) ต่อการถูกโน้มน้าวใจเพียงใดโดยอาจพิจารณาได้จาก
๑. ลักษณะของประชากร ได้แก่ เพศ อายุ เชื้อชาติ การศึกษา อาชีพ
 ๒. ทัศนคติ และทัศนคติ
 ๓. ความรู้ซึ่งผู้รับสารมีความเกี่ยวข้องกับสารนั้น
 ๔. ลักษณะด้านอารมณ์
 ๕. ความสำคัญที่รับสารให้แก่หัวข้อหนึ่งๆ
 ๖. วิธีการที่ผู้รับสารรับรู้สภาพการณ์หนึ่งๆ⁷⁴

๑.๔ ความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารต่อการโน้มน้าวใจ

ความน่าเชื่อถือของผู้รับสารต่อการโน้มน้าวใจได้มีนักวิชาการให้ความสนใจศึกษาความ

⁷³ อ้างแล้ว, หน้า ๗.

⁷⁴ อ้างแล้ว, หน้า ๑๐.

าเชื่อถือของผู้รับสารนั้น อริสโตเติลกล่าวถึงเมื่อ ๒๐๐๐ ปีล่วงมาแล้วว่าบุคลิกของผู้พูดเป็นสาเหตุสำคัญของการโน้มน้าวใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้รับฟังไม่รู้ความจริงในเรื่องที่ฟัง หรือความเห็นถูกแบ่งแยก เมื่อผู้พูดมีความหมายมาก การโน้มน้าวใจด้วยบุคลิกลักษณะจึงมีความสำคัญเนื่องมาจากเหตุ ๓ ประการ คือ

- ๑) ผู้พูดต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญาลึกซึ้ง มีไหวพริบไหวพริบญาณอุปถัมภ์วิจารณ์ญาณอย่างดี (Intelligence)
- ๒) ผู้พูดต้องแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อผู้พูดมีความตั้งใจจริงที่จะรักษาประโยชน์ให้ (Good will)
- ๓) ผู้พูดต้องแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีวินัยดี มั่นคงในศีลธรรม (Good Character) คือเป็นผู้รักความยุติธรรม กล้าหาญ ยืนยงซึ่งใจ มีเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีเสรีนิยมสุภาพสุขุมรอบคอบ พูดจริง ทำจริง รักษาคำพูด⁷⁵

๑.๕ จริยธรรมในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ

การที่ผู้ส่งสารจะส่งสื่อสารได้ประสบความสำเร็จต้องมีเนื้อหาดี มีวาทศิลป์ดีบุคลิก ลักษณะดีแล้ว การพูดในแต่ละครั้งจะต้องคำนึงถึงจริยธรรม วัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ด้วย การโน้มน้าวใจไม่เพียงแต่เข้ากันได้กับวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ต้องมีประโยชน์ต่อสังคมด้วย ถือเป็นกฎเกณฑ์สำหรับ ในการโน้มน้าวใจ ดังนี้

- 1) จริยธรรมการโน้มน้าวใจที่พึงประสงค์เป็นจริยธรรมที่ใช้ได้กับหลายวัฒนธรรม
- 2) จริยธรรมการโน้มน้าวใจควรตระหนักถึงบทบาทร่วมกันระหว่างผู้โน้มน้าวใจและผู้ถูกโน้มน้าวใจ

๓) จริยธรรมในการสื่อสารจะต้องแสดงความเป็นประโยชน์ควบคู่ไปกับแสดงควมมีอุดมคติ (Pragmatic and Idealistic)

๔) จริยธรรมการโน้มน้าวใจจะต้องมีข้อยกเว้นให้บ้างในสภาพการณ์บางอย่างซึ่งมีการพูดอย่างหนึ่งและการทำอีกอย่างหนึ่ง

- ๕) จริยธรรมการโน้มน้าวใจขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมว่าจะใช้มันถึงระดับไหน

๒. ทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เบอร์โล (David K. Berlo)

เบอร์โล (David K. Berlo)

ได้อธิบายหลักการของการสื่อสารที่มนุษย์ใช้ติดต่อสื่อสารถือเป็นกระบวนการที่มีองค์ประกอบ (Ingredients) ที่สำคัญ ๖ ประการ คือ

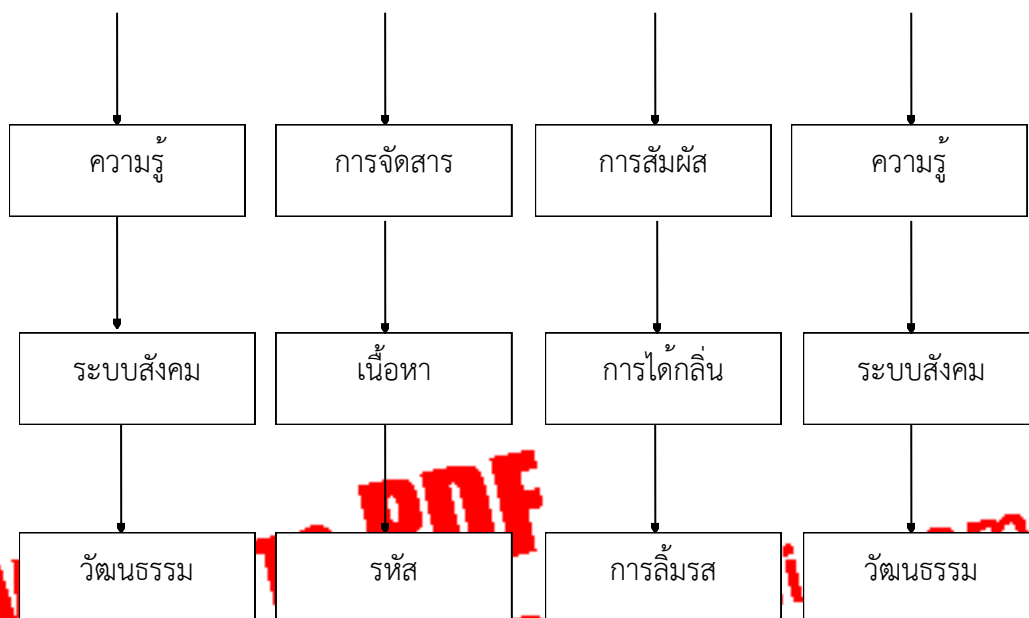
1. แหล่งสาร (Communication source)
๒. ผู้เข้ารหัสสาร (Encoder)
๓. เนื้อหาข่าวสาร (Message)

⁷⁵อ้างแล้ว, หน้า ๑๔.

๔. ช่องสาร (Channel)
๕. ผู้ถอดรหัสสาร (Decoder)
๖. ผู้รับสาร (Communication receiver)⁷⁶

Word to PDF
[Http://word-to-pdf.abdio.com](http://word-to-pdf.abdio.com)

แผนภาพที่ ๒.๒ แบบจำลองทฤษฎีการสื่อสารของเบอร์โล

เบอร์โลได้กล่าวถึงประสิทธิภาพของการสื่อสารจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบ ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจัยของผู้ส่งสาร ประกอบด้วย ทักษะการสื่อสาร ทักษะการคิด ความรู้ ระบบสังคมวัฒนธรรม

๒. ปัจจัยของสาร ประกอบด้วย รหัส เนื้อหา การจัดเสนอ

๓. ปัจจัยของทางการสื่อสาร ประกอบด้วย การเข้ารหัสและการถอดรหัสสารสิ่งที่นำเสนอ มีคลื่นแสง คลื่นเสียง วิทย์ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และพาหนะของสิ่งนำเสนอ มีอากาศของทางที่จะนำไปสู่ประสาทความรู้สึก หรือการถอดรหัสของผู้รับสาร มีการเห็น ได้ยิน สัมผัส ได้กลิ่น การลิ้มรส เป็นต้น

๔. ปัจจัยของผู้รับสาร ประกอบด้วย ทักษะการสื่อสาร ทักษะการคิด ความรู้ ระบบสังคมวัฒนธรรม

๓. ทฤษฎีการสื่อสารของอริสโตเติล (Aristotle)

อริสโตเติล (Aristotle) เป็นนักปราชญ์ชาวกรีก ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับวาทศิลป์ (Rhetoric) เป็นอย่างมาก เนื่องจากในสมัยนั้น

การพูดชักจูงใจเป็นสิ่งที่สำคัญจำเป็นต้องอาศัยความสามารถในการพูดสูง อริสโตเติล

ได้วิเคราะห์กระบวนการพูดเพื่อชักจูงใจว่า มียุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ ผู้พูด (Speaker) คำพูด (Speech) และผู้ฟัง (Audience) ซึ่งอาจเขียนเป็นแบบจำลองได้ดังนี้⁷⁷

⁷⁷ ชัชวาล วงษ์ประเสริฐ, การจัดการองค์ความรู้ในองค์กรธุรกิจ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอ็กซ์เปอร์เน็ท จำกัด., ๒๕๔๘), หน้า ๗๘.

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงแบบจำลองทฤษฎีการสื่อสารของอริสโตเติล (Aristotle)

อริสโตเติล ได้อธิบายว่า การพูดจะมีประสิทธิภาพในการชักจูงใจได้มากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะของผู้พูด (Character or Ethos) ว่ามีความรู้ มีความน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส น่าไว้วางใจเพียงใด ในขณะที่ผู้ฟังก็มีความสำคัญด้วย กล่าวคือ เนื้อหาสาระของคำพูด ตลอดจนการเรียบเรียงและวิธีการพูด (Content Arrangement and Delivery) ก็จะมีผลต่อการชักจูงใจด้วย ในส่วนของผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการพูด เป็นผู้ถูกชักจูงจะเชื่อตามคำพูดของผู้พูดหรือไม่ขึ้นอยู่กับอารมณ์ของผู้ฟัง (Emotion) ดังนั้นแบบจำลองของอริสโตเติลนั้น จึงมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ ผู้พูด (ผู้ส่งสาร) คำพูด (สาร) และผู้ฟัง (ผู้รับสาร) การสื่อสาร คือกระบวนการส่งหรือถ่ายทอดความหมายจากสิ่งของหรือบุคคลฝ่ายหนึ่งไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Communication โดยทั่วไปแล้วมักจะหมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์ แต่อย่างไรก็ตาม การสื่อสารนั้นมีความหมายตามลักษณะอยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๑. การสื่อสาร หมายถึง การสื่อสารระหว่างมนุษย์ (Human Communication) เท่านั้น ไม่ได้หมายรวมถึง การคมนาคมการขนส่ง (Transportation) สินค้า วัสดุสิ่งของหรือบุคคล โดยอาศัยถนนหนทางแต่อย่างใด การสื่อสารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ (Human Behavior) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจิตใจ (Mind) และการแสดงออกของคนที่ทำการสื่อสารต่อกัน

๒. การสื่อสารจะมีการแลกเปลี่ยนข่าวสาร (Information) ทัศนคติ (Attitude) ความคิด (Idea) ฯลฯ ซึ่งในวงการสื่อสารมวลชนจะหมายรวมถึง สาร (Message) และเนื้อหา (Contents) ที่ผู้ส่งส่งผ่านสื่อไปยังผู้รับสาร⁷⁸

องค์ประกอบของการสื่อสาร

๑. ผู้ส่งสาร (Source) คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ต้องการจะทำการสื่อสารความคิดความรู้ สึก ความต้องการ ข่าวสาร และวัตถุประสงค์ของคน

๒. สาร (Message) คือ ผลผลิตของผู้ส่งสารที่ถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ข่าวสารและวัตถุประสงค์ของคน

๓. สื่อ (Channel) คือ สิ่งที่ขนส่งสารหรือเป็นพาหนะของสาร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สิ่งที่น่าหรือถ่ายทอดสารของผู้ส่งสารให้ปรากฏ

๔. ผู้รับสาร (Receiver) คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่รับสารของผู้ส่งสาร

⁷⁸กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๕.

ผู้รับสารอาจเป็นคนเดียวหรือหลายคน เช่น มวลชน สถาบัน องค์กร บริษัท เป็นต้น⁷⁹

WORD TO PDF

[Http://word-to-pdf.abdio.com](http://word-to-pdf.abdio.com)

**TRIAL
VERSION**

⁷⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.